

BRACO KOVAČEVIĆ

BJEKSTVO IZ BOSNE I HERCEGOVINE

**BRACO KOVAČEVIĆ
BJEKSTVO IZ BOSNE I HERCEGOVINE**

Evropski defendologija centar za naučna,
politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna,
sociološka i kriminološka istraživanja

Izdavač:

Evropski defendologija centar za naučna,
politička, ekonomski, socijalna, bezbjednosna,
sociološka i kriminološka istraživanja, Banja
Luka

Za izdavača:

Prof. dr Duško Vejnović

Recenzenti:

Akademik, prof. dr Slavo Kukić
Prof. dr Ivan Šijaković

BRACO KOVAČEVIĆ

**BJEKSTVO
IZ
BOSNE I HERCEGOVINE**

Banja Luka
2020.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
1. Bogatstvo i siromaštvo u Bosni i Hercegovini.....	13
Socijalne nejednakosti.....	15
Siromaštvo.....	38
Prekariat i nezaposlenost.....	65
Socijalna isključenost.....	74
2. Bježanje iz Bosne i Hercegovine.....	79
Ortački kapitalizam.....	81
Migracije.....	92
LITERATURA.....	111

PREDGOVOR

Bosna i Hercegovina se nalazi u izuzetno teškom i dramatičnom ekonomskom, socijalnom, etničkom, političkom, kulturnom, moralnom i, zašto ne reći, svakom drugom društvenom stanju. Zaista, ne postoji ni jedno područje individualnog, privatnog i društvenog života koje nije zahvatila snažna kriza, opasna i razarajuća anomija, te snažan osjećaj besperspektivnosti i gubitka nade.

Tražeći razloge zbog čega je to tako, možemo reći da se oni nalaze u izraženim vanjskim, ali i u izuzetno latentnim i manifestnim unutrašnjim faktorima.

Ne može se za loše stanje tražiti isključivo opravdanje u uticaju vanjskih faktora i globalizacije. Oni koji donose odluke i utiču na razvoj Bosne i Hercegovine, svakako su odgovorni što su kao „loši domaćini“ nesposobni da stanovništvu obezbijede bolji, sigurniji i bezbjedniji život.

U ovoj knjizi smo se osvrnuli na izuzetno teško ekonomsko i socijalno stanje u kojem živi ogroman broj stanovništva Bosne i Hercegovine. U nedostatku autentične i relevantne naučne literature, oslonili smo se na podatke koje su iznijele međunarodne organizacije, kao i domaće nevladine i vladine organizacije i institucije. Podaci jasno ukazuju na veoma loše stanje u kojem se nalazi Bosna i Hercegovina, stanje koje je neophodno mijenjati, što i jeste problem koji je teško rješiv za postojeće političke oligarhije.

Ovaj problem je teško rješiv i zato što u Bosni i Hercegovini nema neophodnog autonomnog i snažnog civilnog i političkog subjekta aktiviteta sposobnog da teško stanje promijeni. A, što je paradoksalno, nema ni razvijene društvene nauke pa, prema tome, ni kritične mase intelektualaca koji bi, kao neophodna i nužna „savjest društva“, organizovano kritički ukazivali na prisustvo teških problema s ciljem njihovog neminovnog rješavanja. Sem ponekih intelektualaca kao „don Kihota“, ipak su društvene nauke zapale u svojevrsni konformizam izgubivši neophodnu kritičku dimenziju. One su se integrisale u politiku i postale poslušne prema državi tako da se rijetko slobodno i oglašavaju.

To se odnosi i na sociologiju i sociologe i, u tom smislu, se slažemo sa Zigmuntom Baumanom koji kaže: „Ako sociologija želi biti relevantna, mora se otvoriti prema ljudima... ovdje smo da prikupimo dokaze na temelju kojih se možemo uključiti u otvoreni dijalog s ljudskim iskustvom, kako bismo ljudima pokušali pomoći u borbi protiv dvoglavog neprijatelja – neznanja i nemoći“.

Bosni i Hercegovini su potrebni *kvalitativno* novi političari, potrebni su upravo oni koji nemaju hipoteku prošlosti i „sadašnjosti“, oni koji nisu kompromitovani, koji bi svojim htijenjem, znanjem i idejama pokrenuli i promijenili postojeću besperspektivnost i

letargiju. Potrebni su joj i istinski, kritički i nonkonformistički intelektualci koji bi razvili i afirmisali moć civilnog društva bez kojeg *ipak* nema niti može biti demokratije i socijalne pravde.

1.

**BOGATSTVO I
SIROMAŠTVO U BOSNI I
HERCEGOVINI**

Socijalne nejednakosti

Svojevremeno je Blez Paskal rekao: „Bez sumnje, jednakost dobara je pravedna. Ali...“

Upravo tako. Jednakost je „pravedna“ i, samim tim, poželjna i dobra, *ali* – ne ostvariva. Tako je i u Bosni i Hercegovini, državi izuzetno velikih i ekstremnih socijalnih nejednakosti i socijalne nepravde.

Iako su bila velika očekivanja, ipak od rata pa do danas, se ništa u Bosni i Hercegovini nije *bitno* promijenilo. I, zato što se ništa, ili „gotovo ništa“ nije promijenilo, Bosna i Hercegovina se nalazi u „civilizacijskom sunovratu“.¹

Kada se ističe da se *ništa* ili *gotovo ništa* nije promijenilo u Bosni i Hercegovini, ne misli se na „jednakost dobara“, nego se misli na *ono bolje* ekonomsko, političko i društveno stanje, *bolje* za većinu stanovništva. Stanje je *loše*, a jedno od područja na kojem se to očigledno i vidi jeste socijalno područje, posebno područje socijalnih nejednakosti.

Prema mišljenju neoliberalaca, društvo nije krivo za postojanje socijalnih nejednakosti,

¹ S. Kukić, *Posljednji poziv u pomoć*, Sarajevo, “Kult-B”, 2018, str. 87.

bogatstva i siromaštva. Za njih su bogatstvo i siromaštvo isključivo individualni fenomeni i vezani za psihologiju pojedinca. Istiće da siromašni i bogati ne razmišljaju jednakom - siromašni su uvijek siromašni zato što radije biraju ulogu žrtve, nego da preuzmu odgovornost za sebe. Bogati su bogati, jer su odlučni da urade sve ono što misle da treba da urade.

Naravno, neoliberali ne govore o postojanju makijavelističkih motiva, socijalnih diskriminacija i klasnih podjela u svim društвима, zahvaljujući kojima su i sami postali bogati. Naprotiv.

Socijalne nejednakosti pa, prema tome bogatstvo i siromaštvo, su za neke proizvod neoliberalizma i njegove surove ekonomski doktrine, I, na neki način, su i u pravu, jer neoliberalizam proizvodi i generira socijalne nejednakosti i socijalne probleme. Ali, socijalne nejednakosti su postojale i prije pojave neoliberalizma što, zapravo, znači da na socijalne nejednakosti na globalnom i lokalnom nivou utiču i drugi faktori.

Kada je u pitanju savremeno doba i njegova globalizacija, pored unutrašnjih faktora svakog društva koje proizvodi i generira socijalne nejednakosti, bogatstvo i siromaštvo, svakako treba pomenuti i one vanjske, od kojih posebnu ulogu ima neoliberalna doktrina koja zahvata savremena društva.

Kao ekonomski doktrina i praksa, neoliberalizam je doveo do globalne krize, kao i ogromnih društvenih i socijalnih problema, posebno nerazvijenim i siromašnim državama i narodima.²

Do ove krize i problema je došlo zato što je neoliberalizam ideologija koja se realizuje u interesu bogatih i moćnih, a koja produkuje i generira ekstremne ekonomске, političke i socijalne nejednakosti između pojedinaca, država i naroda.

Ono što je bitno karakteristično za neoliberalizam jeste to da je riječ o ideologiji prema kojoj se čovjekova dobrobit može ostvariti jedino razvijanjem preduzetničkih sloboda, aktivnosti i vještina „u sklopu institucionalnog okvira“ kojeg osigurava država, a koji obezbjeđuje „prava privatne svojine, slobodno tržište i slobodnu trgovinu“.³

Dakle, neoliberalizam se dovodi u vezu sa preduzetništvom, privatnom svojinom i od države slobodnim tržištem. U tom smislu se

² Potpunije u: B. Kovačević, *Neoliberalna hegemonija*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomski, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja“, 2019. Dostupno na: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Neoliberalna.hegemonija.Braco.Kovac.evic.pdf>

³ D. Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad, „Mediterran“, 2012, str. 14-15.

neoliberalizam može posmatrati i kao - vrijednost.

S obzirom da neoliberalizam pledira na privatno-sopstveništvu a ne zajedništvu, njegove vrijednosti su individualističke, egoističke i nalaze se u potpunoj suprotnosti sa univerzalnim humanističkim vrijednostima. U neoliberalizmu su prisutne dvije bitne komponente, *ekonomska doktrina*, koja favorizuje privatizaciju i liberalizaciju tržišta i ekonomije, i „*filozofija*“ čiji je cilj „*negiranje univerzalnih vrijednosti*“. Na taj način se neoliberalizam nalazi „u suprotnosti sa ostvarivanjem univerzalnih vrednosti, odnosno, sa interesom svih, interesom koji univerzalne vrednosti štite“.⁴

Temeljni instrumenti preko kojih se širi mreža neoliberalne moći su države Zapada, Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija, kao i brojne društvene institucije (fakulteti, univerziteti, mediji).

Apologete neoliberalizma su zaista široko umreženi tako da „zauzimaju uticajne položaje u obrazovanju (univerziteti i mnogobrojni `trustovi mozgova`), u medijima, na sastancima članova upravnih odbora u korporacijama i finansijskim institucijama, u ključnim državnim institucijama (ministarstva finansija, centralne banke), a takođe

⁴ V. Milutinović, *Neoliberalna bajka: kritika neoliberalne ideologije*, Beograd, „Dosije studio“, 2014, str. 13, 14.

i u takvim međunarodnim institucijama kao što su Međunarodni monetarni fond (MMF), Svetska banka i Svetska trgovinska organizacija (STO), koje regulišu globalne finansije i trgovinu. Ukratko, neoliberalizam je, kao način diskursa, ostvario hegemoniju. On ima prožimajuće efekte na način mišljenja sve do tačke gde postaje inkorporisan u zdravorazumski način na koji mnogi od nas tumače, žive i razumeju svet“. Neoliberalni uspjeh ne bi bio moguć bez „svete kongregacije globalizacije“ koja je zaista brojna i čine je ogromna većina profesora ne samo na ekonomskim odsjecima univerziteta i fakultetima, nego i „poslovne škole i profesori koji u njima predaju“. Osim njih, i njihovi diplomirani studenti, „sačinjavaju treću, mnogo angažovaniju strukturu za propagiranje vere kroz svakodnevnu industriju. Ali poslovne škole i konsultantske usluge su puki utilitaristički izrazi pokoravanja koje vera zahteva. Pravo srce Svetе kongregacije kuca u odsecima za ekonomiju. Tamo se počev od sredine sedamdesetih, mogućnost drugačijeg mišljenja polako marginalizovala, čak i ukidala“.⁵

Da bi se neoliberalizam ostvario u praksi, neohodni su određeni mehanizmi, a oni su nađeni u *Vašingtonskom konsenzusu* i *Programu strukturalnog prilagođavanja*. A, da bi slabe i

⁵ D. Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad, „Mediterran“, 2012, str. 15-16; Dž. R. Sol, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Beograd, „Arhipelag“, 2011, str. 351.

siromašne države do bilo određene zajmove i kredite, moraju prihvati ove mehanizme koji najčešće dovode do sloma njihovih ekonomija.

Kao eksplotatorska ekomska doktrina i ideologija bogatih, neoliberalizam je doveo do socijalnih nejednakosti, globalne krize i velikih društvenih i socijalnih problema.

Pitanje socijalnih nejednakosti i socijalnih problema je i političko pitanje, zato što socijalne nejednakosti mogu da produkuju i generiraju političke sukobe.⁶

Države, kao ni naddržavne institucije moći, ne mogu u neoliberalnom društvenom miljeu obezbijediti socijalnu zaštitu stanovništva. Izraziti produkt neoliberalne „negativne globalizacije“ upravo se odnosi na sve izraženije – *socijalne nejednakosti*.

Kada su u pitanju *socijalni problemi*, treba reći da oni proizlaze iz neusklađenosti između društvenih ciljeva i društvenih mogućnosti da se ti isti ciljevi ostvare. Socijalni problemi predstavljaju masovnu socijalnu pojavu koju proizvodi društvo i društvene institucije, a koja svojim posljedicama zahvataju i u sebe uključuje veliki broj osoba, bilo da su nezaposlene, siromašne, socijalno isključene.

Globalizacija nije samo ekonomski, nego je i politički, kulturni i socijalni fenomen. Ona

⁶ T. Piketi, *Ekonomija nejednakosti*, Beograd, „Karpos“, 2018, str. 7.

stvara i generira *socijalne nejednakosti* na globalnom i na lokalnom nivou.

Bauman decidno ističe da je svakodnevno sve više „loših vesti za jednakost ljudi, *pa tako i za kvalitet života svih nas...* Uporno istrajavaće siromaštva na planeti zahvaćenoj fundamentalizmom ekonomskog rasta dovoljno je da natera razborite ljude da zastanu i razmisle o direktnim i kolateralnim žrtvama ovakve raspodele bogatstva. Sve dublji ambis koji razdvaja siromašne i očajne od dobrostojećih, optimističnih, sigurnih i arogantnih ... očigledan je razlog za ozbiljnu zabrinutost“. Prema Baumanovom mišljenju, „glavna žrtva sve dublje nejednakosti biće demokratija – dok sve manje dostupna sredstva za preživljavanje i prihvatljiv život postaju predmet besprizornih borbi (možda i ratova) između zbrinutih i ubogih. Jedno od osnovnih moralnih opravdanja tržišne ekonomije, dakle da je *težnja za ličnim profitom istovremeno i najbolji mehanizam postizanja zajedničkog dobra*, dovedeno je u pitanje i praktično otkriveno kao laž. Tokom dve decenije pre izbijanja poslednje finansijske krize, u najvećem broju zemalja OECD realni prihodi najbogatijih 10 posto domaćinstava rasli su mnogo brže nego za najsilnijih 10 posto. U nekim od tih zemalja, realni prihodi na dnu lestvice čak su pali. Tako se disparitet primanja znatno proširio. U SAD, prosečna primanja najbogatijih 10 posto sada su 14 puta veća nego za donjih 10 posto...“

Broj milijardera u SAD se za 25 godina uvećao četrdeset puta do 2007. godine – dok je ukupan imetak najbogatijih 400 Amerikanaca porastao sa 169 milijardi na 1.500 milijardi dolara. Posle 2007, tokom godina kreditnog kolapsa praćenog ekonomskom depresijom i rastućom nezaposlenošću, ovaj trend je eksponencijalno ubrzan... broj milijardera u SAD dostigao je 2011. godine istorijsku cifru od 1.210, dok je njihov ukupan imetak skočio sa 3.500 milijardi 2007. na 4.500 milijardi dolara 2010. Sve u svemu, ukupan imetak najbogatijih 1.000 ljudi na svetu skoro je dvostruko veći nego imetak najsiročnjih 2,5 milijarde. Prema podacima Svetskog instituta za razvojno ekonomsko istraživanje, `najbogatijih jedan odsto svetskog stanovništva sada ima skoro 2.000 puta više novca od donjih 50 odsto'. Međunarodna organizacija rada (ILO) procenjuje da trenutno tri milijarde ljudi živi ispod linije siromaštva, koja je postavljena na 2 dolara dnevno. Danas: najbogatijih 20% stanovništva troši 90% proizvedene robe, dok najsiročnjih 20% troši 1%. Takođe se procenjuje da se 40% svetskog bogatstva nalazi u posedu jednog procenta populacije, dok najbogatijih 20 ljudi ima resurse jednakе onima najsiročnjih milijardu ljudi. Bogati ljudi se dodatno bogate *samo zato* što su bogati. Siromašni ljudi su sve siromašniji *samo zato* što su siromašni. U današnje vreme, nejednakost nastavlja da se produbljuje *prateći sopstvenu logiku i ubrzanje...*

Najsiromašnija desetina sveta redovno ostaje gladna. Najbogatija desetina ne može da se seti kada je bilo ko u istoriji njihove porodice gladovao. Najsriomašnija desetina retko kada može da obezbedi osnovno obrazovanje svojoj deci; najbogatija desetina trudi se da plati školarine koje će njihovoj deci omogućiti da kontaktiraju samo sa takozvanim `jednakima` i `boljima`, jer su počeli da se boje toga da njihova deca ostvaruju kontakte sa drugom decom. Najsriomašnija desetina skoro po pravilu živi u mestima gde nema socijalne sigurnosti ni pomoći za nezaposlene. Najbogatija desetina ne može ni da zamisli život od takve pomoći. Najsriomašnija desetina može da obezbedi samo nadničarski posao u gradu, ili je čine seljaci u ruralnim oblastima; najbogatija desetina ne može da zamisli situaciju bez sigurne mesečne plate... Razlika u bogatstvu je drastično porasla, ali bez obećanog ekonomskog napretka. Da rezimiramo: Da li je tačno da `od bogatstva malobrojnih svi imamo koristi? Nije`⁷.

Navodeći nešto duži Baumanov stav o ekstremnim socijalnim nejednakostima na globalnom nivou, zapravo smo željeli ukazati na postojanje izrazite diferencijacije između, na

⁷ Z. Bauman, **Bogati i ostali**, Peščanik. Net, 31.01.2013; Dostupno na: <http://pescanik.net/bogati-i-ostali/> (14.06.2017).

jednoj strani, bogatih i, na drugoj, siromašnih osoba.

Ne samo na globalnom, nego i na lokalnom nivou, globalizacija proizvodi svojevrsnu *društvenu strukturu* u okviru koje se, kako Skler ističe, na globalnom području stvara klasa „homogene“ *međunarodne upravljačke buržoazije*, „koja obuhvata preduzetničku elitu, menadžere, više državne funkcionere, vodeće političare, pripadnike intelektualnih profesija i pojedince sa sličnim položajem u svim sferama društva“. Zigmund Bauman decidno tvrdi da na globalnom nivou dolazi do izrazite diferencijacije na *globalno bogate* i *lokalno siromašne*; riječ je o „novoj podeli privilegija i obespravljenosti, bogatstva i siromaštva, mogućnosti i bezizlaznosti, moći i nemoći, slobode i neslobode“.⁸

I na globalnom, i na lokalnom nivou, globalizacija proizvodi izrazitu agresivnost bogatih i strašnu patnju siromašnih.

Nova podjela socijalnih nejednakosti proizvod je globalizacije koja je neoliberalno ekonomski orijentisana; neoliberalna ekonomija proizvodi nejednakosti ne samo na globalnom nivou, nego i na lokalnom području.

⁸ Z. Bauman, *Turisti i vagabundi*, u: *Globalizacija – mit ili stvarnost* (Priredio Vladimir Vuletić), Beograd, „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, 2003, str. 23.

Od pada Berlinskog zida (1989) i sloma Istočnog bloka, prema Milanovićevom mišljenju, započinje druga faza globalizacije. Prva je trajala od 1870-1914. godine, a karakteristična je po „brutalnom procesu kolonizacije“ i „eksploatacije“. Za drugu fazu je karakterističan „povampireni kolonijalizam“. Globalizacija nije donijela dobro većini stanovništva. „Ekonomski politika toliko hvaljenog ‘Vašingtonskog konsenzusa’ nije donijela nikakvo poboljšanje narodu, uslovi života su se pogoršali, ključne javne službe su privatizovane, a njihove usluge postale skuplje“. Globalizacija je stvorila ogromni socijalni jaz, „izrodila je vlade plutokrata ili elitističke vlade koje ne vode računa o sopstvenom stanovništvu“. Pod uticajem globalizacije „se stvara nezdrava struktura društva, pri čemu mali procenat stanovništva živi životom koji je potpuno različit od načina života ogromne većine“.⁹

Tako se, kako neki nazivaju, na jednoj strani stvara „kompradorska elita“, autokratska kleptokratija“, „pluralistička kleptokratija“ dok se, na drugoj strani, stvara ogromna masa siromašnih i obespravljenih.

U neoliberalnoj ekonomiji „slobodnog tržišta“ diferenciraju se „ultra bogataši“ na jednoj, a „ultra siromasi“ na drugoj strani koji, kao

⁹ B. Milanović, *Dva lica globalizacije*, Beograd, „Arhipelag“, 2007, str. 6.

„potrošni“ siromasi, postaju demografski „višak“ u svojoj zemlji.¹⁰

Kada bogati govore o „*ratu protiv siromaštva*“, oni u stvari govore o – ***ratu protiv siromašnih***.

Upravo, u tom smislu se nekadašnji državni sekretar Sjedinjenih Američkih Država Džon Foster Dols žalio bratu Alenu, direktoru CIA, da je komunizam privlačan za siromašne koji „oduvek žele da pljačkaju bogate“. Zato „ih treba savladati i zaštiti našu doktrinu po kojoj bogati treba da pljačkaju siromašne“.¹¹

Međutim, nisu samo ekstremne socijalne razlike veliki problem koji se stvara i razvija pod uticajem neoliberalne ekonomije.

Čomski se osvrće na još dva izuzetno značajna problema međunarodnog značaja koji predstavljaju stvarnu prijetnju opstanku čovječanstva. Prvi problem se odnosi na prijetnju ***nuklearnog rata***, a drugi na procese ***ekološke katastrofe***. U tom pogledu ističe da su Sjedinjene Američke Države jedina razvijena zemlja koja se, s jedne strane, trudi da umanji postojanje problema a, s druge strane, ga sve više produbljuje time što uvjeravaju javnost da su klimatske promjene čista laž i obmana. Međutim, bez obzira na laži i obmane neoliberalaca, klimatske

¹⁰ N. Klein, ***Doktrina šoka (uspon kapitalizma katastrofe)***, Zagreb, „Grafički Zavod Hrvatske“, 2008, str. 437, 433.

¹¹ N. Čomski, ***Šta to (u stvari) hoće Amerika***, Beograd, „Institut za političke studije“, 1999, str. 78.

promjene zaista imaju potencijal ne samo kratkoročnog i dugoročnog transformisanja svjetske ekonomije, nego čak i njenog uništenja pa, prema tome, i uništenja čovječanstva. Na taj način, kao najbogatija i najmoćnija zemlja na svijetu SAD „doživljavaju regresiju ka srednjem vijeku“ i zato je neophodno hitno preuzeti nešto jer „izgledi za pristojnu budućnost nisu nam baš preveliki“.¹²

U teorijskom pogledu se socijalna i klasna struktura arhitektonike modernih društava promijenila u tom smislu da se više ne govori o kapitalistima i proletarijatu, nego o *plutonomiji* i *prekarijatu*.

Eksplcirajući fenomen socijalnih razlika i nejednakosti, Čomski govori o *plutonomiji* i *prekarijatu*, odnosno *prekarnom proletarijatu*.

Čomski ističe da je jedna od najvećih svjetskih banaka *Citigroup* objavila studiju namijenjenu bogatim investitorima u kojoj spominje novu kategoriju veoma bogatih ljudi – *plutonomiju*.

Plutonomija u sebe uključuje najbogatije, one koji mogu da kupuju luksuzna dobra. Ova nova kategorija ljudi predstavlja pokretače razvoja ekonomije, ali i njene „glavne potrošače“. Oni ulažu u daljnje bogaćenje. Ovo nije ništa

¹² N. Chomsky, *Plutonomija i prekariat*; Dostupno na: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/129748/plutonomija-i-prekariat> (11.05.2017).

novo jer su neoliberalni Regan u Sjedinjenim Američkim Državama i Margaret Tačer u Engleskoj „vodili politiku bogaćenja najbogatijih, puštajući sve druge da zbog toga pate“. To su inicijative koje omogućavaju da se mali postotak svjetskog stanovništva udruži „u svrhu daljeg bogaćenja“, dok je ostale „najbolje zaboraviti“.

Ne samo na globalnom, nego i na lokalnom nivou postoji veoma izražena socijalna nejednakost i diferencijacija između bogatih i siromašnih. Snažna finansijska kriza globalne neoliberalne ekonomije je zahvatila siromašne i bogate slojeve, ali su u njoj siromašni postajali sve više siromašniji, dok su bogati postajali još bogatiji.

Pa, iako je Bosna i Hercegovina veoma siromašna zemlja, ipak u njoj postoje ogromne socijalne razlike između **bogatih** i **siromašnih**, tako da u njenom lošem ekonomskom stanju neki slojevi veoma dobro žive. Za ilustraciju ove izrazito socijalne poštasti navećemo neke primjere.

Broj multimilionera u Bosni i Hercegovini raste. Tako ih je, na primjer, u 2012. godini bilo 65, da bi se njihov broj povećao u 2015. godini na 92. Naravno, danas ih je još više. Smatra se da Bosni i Hercegovini ima preko 500 milionera.

U Bosni i Hercegovini, zemlji opštег siromaštva, u kojoj cvjetaju korupcija i organizirani kriminal, gotovo nevjerovatno zvuči i podatak da raste štednja građana u

komercijalnim bankama i da je premašila iznos od deset milijardi maraka. Riječ je o stanovnicima koji na svojim računima u komercijalnim bankama u Bosni i Hercegovini imaju po milion i više maraka.¹³

Prema imovinskim kartonima koje je objavila Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine, u Republici Srpskoj šest načelnika, koji su izabrani na lokalnim izborima 2016. godine, prijavilo je da posjeduju milionsku imovinu. Krajem septembra 2016. godine depozit građana Bosne i Hercegovine je u komercijalnim bankama iznosio 10,25 milijardi konvertibilnih maraka. Negdje oko 600 građana je na računima imalo više od milion konvertibilnih maraka, ukupno dvije milijarde konvertibilnih maraka.

Najveća primanja u Republici Srpskoj u junu 2018. godine imao je Banjalučanin zaposlen u finansijskom sektoru, a kojem je u navedenom mjesecu isplaćeno 40.000 konvertibilnih maraka. Taj isplaćeni iznos jednak je ukupnom iznosu 47 prosječnih plata u Republici Srpskoj, koja je u julu 2018. godine iznosila 848 maraka. U odnosu na prosječna primanja najstarije populacije, taj Banjalučanin je zaradio čak 109 prosječnih penzija, koja je prema podacima iz tog perioda iznosila 366 maraka. Na listi deset najvećih ostvarenih ličnih primanja Poreske uprave u

¹³ <http://mondo.ba/a648061/Info/Drustvo/BiH-ima-milion-siromasnih-i-525-milionera.html> (07.04.2016)

Republici Srpskoj, pored Banjalučanina sa najvećim primanjima, nalazi se još osam njegovih sugrađana i jedan Bilećanin koji je u junu zaradio 30.545 maraka. Na trećoj poziciji nalazi se Banjalučanin zaposlen u sektoru saobraćaja, skladištenja i veza, kojem je poslodavac za taj mjesec isplatio platu od 26.631 marku. Na sljedećih pet mjesta liste sa najvećim ličnim primanjima nalaze se radnici koji su zaposleni u finansijskom sektoru i čija su se lična primanja za juni mjesec 2018. godine kretala u rasponu od 13.200 do 25.000 maraka. I posljednja dva mjesta zauzimaju takođe Banjalučani, od koji je jedan zaposlen u sektoru trgovina na veliko i malo, opravka motornih vozila, motocikala i predmeta za ličnu upotrebu i domaćinstvo, a koji je imao primanja od 11.848, a drugi koji se bavi finansijama ostvario je oko 500 maraka manju platu.¹⁴

U „zemlji čудesa“ kakva je Bosna i Hercegovina, moguće je i to da se ne radi, a da se dobija plata. Tako je, na primjer, u Komisiji za koncesije Bosne i Hercegovine.

U periodu od 14 godina, koliko postoji, ova komisija nije uradila gotovo ništa, ali je zato potrošila milionsku cifru. U prošloj, 2018. godini, kao i u svim prethodnim godinama, Komisija nije dodijelila nijednu koncesiju, a nije ni odlučivala o

¹⁴ <http://www.rtvbn.com/3919789/za-jedan-mjesec-zarada-40000-km> (27.08.2018).

bilo kojem predmetu koji se tiče dodjele koncesija. Zajednička komisija je trebala da dodjeljuje koncesije i lokacije koje se nalaze u državnim i entiteskim graničnim područjima; u 2018. godini je imala budžet nešto manji od milion maraka, od čega je najveći dio potrošen na plate zaposlenih.¹⁵

Da bismo ilustrovali postojanje ogromnih socijalnih nejednakosti u Bosni i Hercegovini, navećemo još nekoliko primjera.

Politički analitičari su utvrdili da u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine sjede neki njeni članovi od 2006. godine, i da su na ime plata i naknada zaradili gotovo milion konvertibilnih maraka. Iako su političari veoma omraženi sloj u Bosni i Hercegovini, ipak je bavljenje politikom veoma unosan posao. Na to je, s kraja 2017. godine, upozorio bivši opozicionar i šef poslaničkog kluba NDP-a u Narodnoj skupštini Republike Srpske Dragan Čavić istakavši da tadašnji ministar finansija RS ima ista primanja kao i kancelarka Njemačke Angela Merkel. Prema njegovom mišljenju, ministar finansija je u 2016. godini imao 95.000 KM ukupnih primanja, odnosno oko 8.000 mjesечно, što je ekvivalentno visini od 113 prosječnih plata u Republici Srpskoj, ili 280

¹⁵ <http://www.rtvbn.com/3959500/nista-ne-rade-a-plata-redovna> (20.07.2019).

prosječnih penzija, i što je ekvivalentno iznosu koji njemačka kancelarka mjesečno prima.¹⁶

U Bosni i Hercegovini je politika veoma unosan posao.

Kada su u pitanju zarade, najviše zarađuju članovi Predsjedništva BiH i parlamentarici, koji za jedan mandat samo od plata mogu da zarade više od 300.000 KM. Smatra se da nigdje u Evropi političari ne zarađuju i do osam puta više od svojih građana osim u Bosni i Hercegovini. U zemljama EU plate parlamentaraca iznose najviše tri prosječna lična dohotka; u BiH je potpuno drugačija situacija: „nema siromašnjeg naroda i bogatijih političara“. U BiH je politika mnogo unosniji posao nego u Evropi i zato novac često utiče na motive ulaska u politiku, što svjedoče i činjenice da je BiH sa više od 150 političkih partija na samom vrhu kada je u pitanju broj osnovanih političkih stranaka u Evropi.¹⁷

Podaci Centara civilnih inicijativa pokazuju da postoje izrazite razlike u platama između javnog i realnog sektora u BiH, i da su one najviše u Evropi u korist javnog sektora. U javnom sektor u FBiH su plate veće za 49%, a u RS za 37%.

¹⁶ <http://bigportal.ba/2017/10/17/tegeltija-i-merkel-ista-primanja/> (18.10.2017).

¹⁷ <http://www.rtvbn.com/3945320/nigdje-na-svjetu-osim-u-bih-politicari-ne-zaradjuju-osam-puta-vise-od-gradjana> (21.03.2019).

Zaposleni u Centralnoj banci Bosne i Hercegovine primaju gotovo tri puta veće plate u odnosu na prosjek u BiH, a tokom 2018. godine njihova prosječna zarada je iznosila 2.381 konvertibilnu marku; plata guvernera banke iznosila je 8.025 KM.¹⁸

Iako cijene životnih namirnica evidentno rastu, plate u dobroj mjeri stagniraju.

U Republici Srpskoj je evidentan nizak porast plata. U posljednjih nekoliko godina podigli su svoju produktivnost, ali ne i plate, koje su rasle na zanemarivom nivou. Tako je, na primjer, 2015. godine rast produktivnosti u prerađivačkoj industriji iznosio 13,2%, dok su plate u prosjeku porasle tek za 1,3%. Prosječna neto plata u BiH je u oktobru 2018. godine iznosila 894 KM (oko 456 eura); u Sloveniji je prosječna neto plata 1.077 eura, u Švajcarskoj (4.370 eura), Islandu (3.568), Norveškoj (3.309), dok su u okviru Evropske unije, najviše prosječne neto plate isplaćene u Danskoj (3.270 eura), Luksemburgu (3.159 eura) i Švedskoj (2.570 eura).¹⁹

Nisu samo plate refleksija socijalnog stanja u kojem se nalazi Bosna i Hercegovina. To

¹⁸ <http://www.rtvbn.com/3948980/zaradujuu-tri-puta-vise-od-ostalih> (18.04.2019).

¹⁹ <http://www.rtvbn.com/3957105/slab-rast-plata-u-republici-srpskoj-> (29.06.2019);

<http://www.rtvbn.com/3936205/kolike-su-plate-u-evropi-i-kod-nas> (11.01.2019).

su i privilegije koje imaju neke socijalne kategorije – političke.

Da je posao političara veoma unosan, dovoljno je pomenuti i neke od *privilegija poslanika*.

Kao jednu od privilegija, nevešćemo to da neki poslanici primaju i po nekoliko plata.

Tako, na primjer, narodni poslanici, pored poslaničke plate, primaju plate i „nadoknade“ kao direktori javnih institucija i preduzeća, prosvjetni radnici, profesori univerziteta, ljekari, članovi upravnih odbora, i slično. Analitičari ističu da, kada bi se samo tri poslanika zadovoljila platom od 2.500 KM i povukla sa mjesta direktora ili ljekara, otvorilo bi se barem pet novih radnih mjesta. A, kada bi to uradili svi funkcioneri, moglo bi se zaposliti oko pet hiljada ljudi. Ali, o tome, oni koji donose zakone i uživaju različite privilegije, i ne razmišljaju.

Treba reći da su neki opozicionari iz Republike Srpske tražili da se zakonski odredi da jedan čovjek može imati samo jedna primanja iz budžeta, ali je vladajuća skupštinska većina odbila taj prijedlog obrazlažući to da se ne može zabraniti nekome da radi na više mjesta.

Tako se pokazuje da je ovakvo stanje samo jedna ilustracija apsurda društva u zemlji čудesa kao što je Bosna i Hercegovina. Tako je propisima potpuno ozakonjeno raslojavanje na privilegovane i građane kojima su privilegije funkcionera nedostupne, čime se pokazuje da je

politika veoma unosan posao, pa mnogi postaju funkcioneri samo iz materijalnih a ne, kako licemjerno tvrde, iz „patriotskih“ razloga.

Za veoma dobru ilustraciju postojanja ekonomskih i socijalnih razlika između različitih kategorija u društvu, navećemo i primjer ishrane u javnim institucijama. Naime, Savjet ministara je povećao novčane naknade na ime ishrane, tako će zaposleni u zajedničkim institucijama za topli obrok, umjesto šest maraka, dobijati osam KM. Naravno, da su ove odluke naišle na otpor zaposlenih u proizvodnji, kao i u nevladinim organizacijama, ukazujući na još jedan primjer postojanja nezaježljive bahatosti zaposlenih u javnim institucijama.²⁰

Evo još jednog primjera postojanja privilegija koji se odnosi na privilegiju – „*bijelog hljeba*“.

Po završetku prethodnog mandata platu je tražilo 37 bivših poslanika, delegata i ministara u Republici Srpskoj. Narodna skupština, Vijeće naroda i Vlada Republike Srpske (RS) mjesečno iz budžeta izdvajaju skoro 100 hiljada maraka za

²⁰ [http://www.rtvbn.com/3948841/dokaz-da-nemajunimalo-moral-a-\(16.04.2019\).](http://www.rtvbn.com/3948841/dokaz-da-nemajunimalo-moral-a-(16.04.2019).) Navećemo još jedan primjer bahatosti: Služba za zajedničke poslove institucija BiH planira kupovinu vaza za cvijeće i za njih izdvojiti 10.000 KM a za razne ugostiteljske potrepštine 25.000 konvertibilnih maraka;
[http://www.rtvbn.com/3958089/bahacenje-vaze-kostaju-10000-\(07.07.2019\).](http://www.rtvbn.com/3958089/bahacenje-vaze-kostaju-10000-(07.07.2019).)

„bijeli hljeb“ 37 bivših funkcionera. Njima su plaćeni i doprinosi jer su formalno zaposleni u institucijama vlasti sve dok primaju ovu naknadu. Osim predsjednika, poslanika, delegata i ministara pravo na platu po prestanku funkcije imaju i sva lica koja bira Narodna skupština RS, a to su desetine funkcionera entitetskih i državnih tijela. *Centar za istraživačko novinarstvo (CIN)* je uradio istraživanje koje je pokazalo da u RS nema jasnih pravila niti kontrole za dodjelu „bijelog hljeba“. Stoga su funkcioneri ranije zloupotrebljavali ovo pravo i uz „bijeli hljeb“ radili i zarađivali i na drugim poslovima.

Pitanje postojanja izrazitih razlika u finansijskim primanjima po različitim privilegovanim osnovama je i *etičko pitanje*, odnosno pitanje **morala**, tj. **moralno pitanje**.

Polazeći upravo od ove etičke, moralne dimenzije postojanja sve izrazitijih socijalnih nejednakosti, mnogi i ističu da nosioci političke moći i vlasti nemaju morala.

Ukoliko se za primjer uzme **uvoz** automobila, podaci pokazuju da je u 2017. godini uvoz automobila u Bosni i Hercegovini porastao već sedam godina uzastopno. Međutim, i ovdje je primjetna velika razlika u uvozu vozila. Od uvezenih 70.976 vozila (čija ukupna vrijednost iznosi 836.265.316 maraka), 60.079 su korištena, a 10.897 nova vozila, što u odnosu na 2010. godinu predstavlja porast od blizu 100%, jer je te godine uvezeno 32.695 vozila. Među deset

najskupljih uvezenih vozila su *ferari*, *tesla*, *mercedesi* i *porsei*, čija ukupna vrijednost iznosi 2.677.821 maraka. Najskuplji je *ferari* (386.200).

U 2018. godini vrijednost 10 najskupljih novih automobila uvezenih u Bosnu i Hercegovinu iznosi 3,2 miliona konvertibilnih maraka. Najskuplji je *Porše kupe*, čija je cijena 443.175 KM, a „najjeftini“ je *Porše-panamera* - 244.488 KM. Posljednjih osam godina, od 2010. do kraja 2017. godine, u BiH je uvezeno ukupno 543.944 automobila u vrijednosti od oko 5,5 milijardi maraka. Od toga je novih 14,3%, a u prosjeku se godišnje, unazad tri godine, uveze 10.700 novih automobila.²¹

Pored uvoza automobila, u Bosnu i Hercegovinu se u posljednje vrijeme sve više uvoze i plemeniti metali, zlato, platina, te biseri, draguljarski predmeti, svila, ali i kavijar, viski. U 2017. godini je uvoz dijamanata, dragog kamenja, bisera i svile enormno porastao: dijamanata čak za 28 puta više nego u 2016. godini. Njihov uvoz je sa 166.250 KM porastao na 4.711.150 KM; uvoz dragog kamenja se sa 506.220 KM povećao na 9.559.230 KM, uvoz bisera je porastao za 964.450 KM, a uvoz svile je porastao sa 151.425,25 KM na 409.363, 04 KM. Prema određenim podacima Direkcije za civilno

²¹ <http://bigportal.ba/2019/02/16/zavrtice-vam-se-u-glavikoliko-kostaju-najskuplji-uvezeni-automobili/>
(17.02.2019).

vazduhoplovstvo Bosne i Hercegovine, od ukupno 87 civilnih letjelica čak 29 su u vlasništvu fizičkih lica.

U prvih šest mjeseci 2018. godine je u Bosni i Hercegovini porastao uvoz nekih skupih proizvoda, kao što su biseri i drago kamenje, potvrđeno je u *Upravi za indirektno oporezivanje BiH (UIO)*. S obzirom da neki imaju velika finansijska primanja, jasno je da će kupovati i skupe proizvode. Međutim, to za Bosnu i Hercegovinu nije dobro zbog odliva novca zbog prekomjernog uvoza roba. U situaciji veoma niskog životnog standarda velike većine građana i trenda napuštanja države na drugoj strani je evidentna potrošnja luksuznih proizvoda. Tako je i sa stanovima, „u modi“ je kupovina - petosobnih stanova.

Pored bogatih, na drugoj strani se nalaze i – *siromašni*.

Siromaštvo

Ono što u pojmovnom smislu određuje **siromaštvo** kao socijalni problem i društvenu devijantnu pojavu jeste to da društvo nije u stanju ni mogućnosti da ga otkloni.

Siromašne osobe nemaju dovoljno finansijskih sredstava kako bi zadovoljile svoje osnovne životne potrebe, pa su socijalno isključene iz društva i njegovih institucija. Siromaštvo se odnosi na deprivaciju, odnosno na nemogućnost uključivanja osoba u procese rada i društva. Siromašne osobe su lišene mogućnosti dostojanstvenog života.

Iako postoji podjela siromaštva na bijedu ili apsolutno siromaštvo, ekstremno siromaštvo, relativno siromaštvo, pauperizam i novo siromaštvo, ipak ćemo ovdje posebno govoriti o apsolutnom, relativnom siromaštву i subjektivnoj bijedi.

Obično se pod pojmom *apsolutnog siromaštva* podrazumijeva siromaštvo osoba čija se potrošnja hrane, vode, odjeće, obuće i uslova stanovanja nalazi ispod minimuma životnih potreba. Ovaj oblik siromaštva se odnosi na donju, kritičnu granicu održavanja života, odnosi se na nemogućnost zadovoljenja osnovnih i temeljnih ljudskih potreba. Apsolutno siromaštvo u sebe uključuje osobe koje preživljavaju i koje se nalaze na ivici egzistencije. Za ovaj oblik siromaštva moglo bi se reći da je ekstremno siromaštvo „na rubu života“ čiji egzistencijalni uslovi života ugrožavaju biološki opstanak; to je siromaštvo koje predstavlja puku borbu za opstanak.

S druge strane posmatrano, pod pojmom *relativnog siromaštva* se podrazumijevaju

siromašne osobe koje se nalazi ispod standarda ostalih osoba u istoj državi i društvu. Ono što je karakteristično za određivanje ovog oblika siromaštva je to da je njegov pojam određen od strane svake države za sebe. To znači da je pojam „relativnog siromaštva“ relativovan zato što se siromaštvo određuje u odnosu na standard koji postoji u konkretnom društvu, što znači da je koncept relativnog siromaštva društveno i kulturno određen i ne mjeri se na osnovu nekog univerzalnog standarda.

Sam pojam *subjektivna bijeda* podrazumijeva subjektivni ili lični osjećaj siromaštva, poniženosti, fatalizma, pesimizma, beznađa i besperspektivnosti.

Siromaštvo „ima svoje *objektivne* (nedostatak sredstava, manjak mogućnosti za zadovoljavanje ljudskih potreba, lišavanje i nedostupnost usluga ili institucija i sl.) tako i *subjektivne dimenzije* (osjećaj neslobode i sputanosti, nedostatak dostojanstva i samouvažavanja, postojanje specifičnih vrijednosti i obrazaca odnosa i ponašanja i sl.), to se njegovo razumijevanje mijenjalo tokom istorije, a konkretno definisanje i društveni odnos zavisili su od običaja, standarda, vrijednosti i odnosa moći različitih društava i država“.²²

²² M. Milosavljević, *Devijacije i društvo*, Beograd, „Draganić“, 2003, str. 57.

Dakle, *objektivna dimenzija siromaštva* se odnosi na stvarni ili objektivni nedostatak neophodnih sredstava za život (hrane, vode, odjeće, obuće), kao i na lišenost i nedostupnost društvenih usluga, dok se *subjektivna dimenzija siromaštva* odnosi se na lični osjećaj siromaštva i deprivacije.

Podaci Svjetske banke iz 2003 godine pokazuju da je u Bosni i Hercegovini 27% odraslih siromašno sa obrazovnog aspekta, a 16% siromašno u zdravstvenom smislu, stambeni uslovi su ispod praga siromaštva za njih 11%, a 29% živi u uslovima pravog siromaštva. Kao glavni uzroci siromaštva navode se ratna razaranja, spora reforma, visoka nezaposlenost, neadekvatni zdravstveni i socijalni sistemi zaštite, kršenje ljudskih prava i mnogi drugi, korupcija, organizovani kriminal, itd.

Referentni podaci pokazuju da Bosna i Hercegovina spada u *najsiromašnije* zemlje svijeta, a u Evropi je najsiromašnija, te ta činjenica i navodi mnoge njene stanovnike da se iselege.

U 2003. godini je u Bosni i Hercegovini bilo oko 15% siromašnih. Godinu dana prije poznate recesije, 2007. godine je u BiH bilo 18,2% siromašnih, tj. oko 600.000 osoba. U 2011. godini je siromaštvo obuhvatilo oko milion građana, tj. oko 25% stanovništva. Prema podacima Svjetske banke, u 2013. godini oko 48% stanovništva živi na granici siromaštva, a

18,5% ispod linije kritičnog siromaštva. U 2014. godini oko 18% stanovništva živi ispod granice kritičnog siromaštva, dok se 48% nalazi na rubu siromaštva i socijalne isključenosti. U 2016. godini u Bosni i Hercegovini oko 600.000 ljudi živi u siromaštvu, sa 3 do 5 KM dnevno; u 2017. godini je socijalno stanje gore i od afričkog prosjeka, tako da se pokazalo da je količina siromaštva u Bosni i Hercegovini „zashtrašujuća“.

Prema statistici Svjetske banke, BDP je u BiH 2011. godine iznosio 4.754 dolara, 2012. je pao na 4.396 dolara, da bi 2013. godine iznosio 4.656 dolara po stanovniku. U 2011. godini u Bosni i Hercegovini je ispod linije apsolutnog siromaštva živjelo 23,4% stanovništva, dok je u 2015. to iznosilo 27%, odnosno oko 900.000 osoba. To pokazuje da stanovnici Bosne i Hercegovine imaju gotovo najmanji životni standard u Evropi.

Eurostatova istraživanja iz 2015. godine, pokazuju da stanovnik BiH može sebi priuštiti tek 38% proizvoda i usluga potrošačke korpe prosječnog Evropljanina. U odnosu na svijet Bosna i Hercegovina spada među 20 najsilomašnijih zemalja sa velikim brojem nezaposlenih. Oko 200.000 zaposlenih ima „minimalac“ od 370 KM, dok potrošačka korpa za četveročlanu porodicu iznosi 1.850 KM. Na „kazanu“ javnih kuhinja sa jednim obrokom dnevno se nalazi i do 30.000 osoba. Ne samo što je u Bosni i Hercegovini široko rasprostranjeno

siromaštvo, nego su u njoj i skuplji prehrambeni proizvodi. Stanovnici Bosne i Hercegovine plaćaju skuplje hranu nego stanovnici Evropske Unije, što se svakako posebno odražava na pad ionako niskog životnog standarda. Tako, na primjer, stanovnik Graca u Austriji (gdje minimalna plata iznosi 1.500 evra), plaća litar mlijeka 1 evro, dok građanin Banja Luke (gdje je prosječna plata tri puta manja), plaća litar mlijeka oko 1,50 KM. A, slično se odnosi i na ostale proizvode.

U 2015. godini oko milion stanovnika Bosne i Hercegovine živi na granici siromaštva, a od toga njih više od 600.000 živi ispod te granice. Prema svim relevantnim analizama oko 30.000 stanovnika BiH ne umire od gladi samo zahvaljujući činjenici da hranu dobivaju besplatno u narodnim kuhinjama. U Bosni i Hercegovini je više od 540.000 nezaposlenih i 718.000 zaposlenih. Posebno je dramatična procjena da oko 200.000 zaposlenih radi za minimalnu mjesecnu platu od oko 370 maraka, a da otprilike isti broj zaposlenih svaki dan ide na posao, ali redovno ne dobiva platu niti im se uplaćuju doprinosi! Ovome treba dodati i to da oko 500.000 penzionera ima u BiH, ali da više od 60% njih ima mjesecnu penziju koja jedva prelazi 300 maraka. Oko 700.000 ljudi ode na spavanje gladno, bez večere. Bosna i Hercegovina je među najsiromašnjim zemljama u Evropi i svijetu; prema nedavnoj analizi Svjetske banke, BiH je po

nacionalnom bruto dohotku među najsirošnjim državama. Poređenja radi, u BiH se po glavi stanovnika godišnje potroši 28 kilograma mesa, a u državama Evropske unije 91 kilogram. Ili: u EU se godišnje po glavi stanovnika pojede 35 kilograma hleba, a 110 u BiH. Svjetska banka je Bosnu i Hercegovinu i službeno svrstala na peto mjesto najsirošnjih evropskih država iza Moldavije, Ukrajine, Kosova i Albanije. Ali, BiH ima i drugo lice, ono koje govori o nevjeroyatnom bogatstvu malog broja ljudi, milionerima i milijarderima.²³

Iako *Milenijumski ciljevi razvoja* plediraju na smanjenju siromaštva u državama, ipak je u Bosni i Hercegovini sve više siromašnih.

Podaci Ujedinjenih nacija pokazuju da u 2018. godini 18,1% stanovništva u Bosni i Hercegovini živi ispod linije kritičnog siromaštva, sa primanjima nižim od 237 KM mjesечно. Gotovo da je svaki šesti građanin BiH siromašan. Stanje je alarmantno jer je sve više onih koji svoj obrok traže u janim kuhinjama. Polovina stanovništva u BiH živi na granici siromaštva, preživljavajući s mjesecnim primanjima oko 416 KM. Siromaštvo sve više zahvata i radno aktivno stanovništvo koje ostaje bez posla ili radi, a ne prima platu, kao i mladih, čija je stopa nezaposlenosti u samom evropskom

²³ <http://mondo.ba/a648061/Info/Drustvo/BiH-ima-milion-siromasnih-i-525-milionera.html> (07.04.2016)

vrhu. Siromaštvo se rapidno povećava dok se, na drugoj strani, mali broj ljudi naglo bogati. Siromaštvo raste, a broj nezaposlenih se približava broju zaposlenih. Penzioneri i brojni radnici godinama preživljavaju a mladi masovno napuštaju BiH koja je među najsilomašnjim zemljama u Evropi i iza koje se nalaze jedino Moldavija, Ukrajina, Kosovo i Albanija.

Podaci sasvim dobro pokazuju da se *kupovna moć* stanovništva Bosne i Hercegovine nalazi na evropskom začelju.

Istraživanja Svjetske banke iz 2016. godine, pokazala su da je Bosna i Hercegovina bila na petom mjestu najsilomašnjih država Evrope. Najnovije istraživanje BDP-a po glavi stanovnika je pokazalo da je on najniži u Bosni i Hercegovini, i da iznosi svega 8.590 dolara. Pored Bosne i Hercegovine, u grupu deset najsilomašnjih država u Evropi iz bivše Jugoslavije spadaju i Makedonija, Srbija, Crna Gora i Hrvatska.

Rezultati Eurostata za 2017. godinu pokazuju da BDP po stanovniku za Bosnu i Hercegovinu, izražen u standardu kupovne moći iznosi 32% prosjeka Evropske unije, dok je stvarna individualna potrošnja po stanovniku prema standardu kupovne moći u istoj godini iznosila 42% prosjeka EU. Hrvatska ima najveći BDP po stanovniku prema standardu kupovne moći koji iznosi 61% prosjeka EU, dok se Crna

Gora nalazi na drugom mjestu na nivou od 46% prosjeka EU.

Za nešto oko dvije i po decenije poslijeratnog razvoja, Republika Srpska je napredovala znatno manje od optimističnih očekivanja njenih građana. Slično je i sa situacijom u ostalom dijelu Bosne i Hercegovine. Zato možemo reći da su ogromne razmjere siromaštva u BiH. Osnovne potrepštine, poput hrane i odjeće, u BiH sebi ne može da priušti 14% njenih građana, dok petina stanovništva nije u stanju da na vrijeme plaća stanarinu ili komunalije. Standard konstantno ide silaznom putanjom, pa su prosječni troškovi života jedne četvoročlane porodice u Srbiji za deset godina skočili za preko 300 KM, dok su plate u istom periodu porasle za nekih 90, a penzije za nepunih 40 KM. Tako je u aprilu 2008. potrošačka korpa koštala 1.576, a u istom mjesecu 2018. godine 1.883 KM. U međuvremenu, prosječna neto plata je sa 751 porasla na 840, a penzija sa 320 na 358 KM. Takođe, polovina zaposlenih u RS radi za platu manju od 700 KM, koliko jednoj četvoročlanoj porodici treba za hranu. Kako je njihov standard padao, tako su se mijenjale i potrošačke navike građana, jer je siromaštvo mnoge ljudi natjerala da kupuju manje. Ranije ankete su pokazale da čak 80 odsto građana kupuje opreznije nego ranijih godina, odnosno da novac troši samo na ono najpotrebnije, dok polovina odgađa kupovinu ili čeka popuste.

Potrošačka korpa za četvoročlanu porodicu u Republici Srpskoj je u januaru 2019. godine koštala 1893,84 KM. Prosječna isplaćena neto plata u ovom mjesecu u iznosu od 887 KM pokrivala je sindikalnu potrošačku korpu sa svega 46,84%.²⁴

Podaci Saveza sindikata Republike Srpske su slični prethodno iznesenim podacima o veličini potrošačke korpe.

Prema tim podacima za mjesec juli 2019. godine je potrošačka korpa iznosila 1.884 marke. Prosječna isplaćena neto plata u ovom mjesecu u iznosu od 912 KM, je potrošačku korpu pokrivala sa svega 48,4%. Kao i do sada, najviše novca porodice su trošile su za nabavku prehrane – 704 KM, za stanovanje i komunalne usluge 569, te za tekuće održavanje domaćinsta 106,5 KM. Nabavke obuće i odjeće koštala je 132 KM, higijena i njega zdravlja skoro 90, prevoz 200, a obrazovanje i kultura skoro 83 KM. S druge strane, najviše prosječne neto plate u RS u julu su isplaćene su u oblasti finansijske djelatnosti i osiguranja, – 1.459, a najniže u oblasti građevinarstva 632 KM. Niske prosječne neto plate u julu primili su i radnici u djelatnosti umjetnosti, zabave i rekreacije – 636 KM, zatim zaposleni u administrativnim i pomoćnim

²⁴ <http://www.rtvbn.com/3915652/ogromne-razmjere-siromastva-u-bih> (25.07.2018);
<http://www.rtvbn.com/3942227/sindikalna-korpa-iznosi-1893-km> (25.02.2019).

uslužnim djelatnostima – 679, radnici u ugostiteljstvu 684, kao i zaposleni u djelatnosti saobraćaja i skladištenja, kao i u trgovini – 692 KM. Navedene prosječne neto plate u julu ove godine, pokrivale su troškove sindikalne potrošačke korpe od 35% do 37%.²⁵

U septembru 2019. godine je potrošačka korpa u Republici Srpskoj koštala 1.899 KM, a prosječna plata od 909 KM pokrivala ju je sa 47,86%.

Svaki peti građanin BiH živi na rubu egzistencije. Troškovi života su duplo, a za pojedine radnike čak i trostruko veći od njihovih primanja.

Posebno treba pomenuti da siromaštvo u Bosni i Hercegovini ne obuhvata samo nezaposlene i raseljene osobe, invalide i porodice poginulih u ratu, koji zajedno čine nešto manje od polovine siromašnih, nego obuhvata i **zaposlene**, jer jedna plata nije dovoljna da domaćinstvo zadrži iznad nivoa siromaštva. U BiH ima oko 260.000 korisnika programa socijalne zaštite (koji obuhvata djecu bez roditelja, vaspitno zanemarenu i zapuštenu djecu, djecu čiji razvoj ometaju porodične prilike, invalide i osobe sa teškoćama u psihičkom i fizičkom razvitku, osobe nesposobne za rad i bez materijalnog osiguranja, stare osobe bez porodičnog staranja, osobe sa

²⁵ <http://www.rtvbn.com/3963827/zivot-sve-skupljipotrosacka-korpa-1884-km> (27.08.2019).

društveno negativnim ponašanjem, te osobe i porodice u stanju socijalne potrebe uslijed posebnih okolnosti), što iznosi po 7% stanovnika iz svakog entiteta. Osim toga, još 125.000 korisnika je registrovano za programe dječje zaštite (2% stanovnika u FBiH i 6% u RS).

Prema podacima dokumenta *Napredak u realizaciji milenijskih razvojnih ciljeva u BiH* iz 2012, 15% stanovništva živi ispod potpune granice siromaštva, što znači da živi s manje od 235 KM mjesečno. U relativnom siromaštvu živi 17,9% građana BiH, odnosno s manje od 416 KM mjesečno. To znači da je svako šesto kućanstvo u BiH siromašno. Procjene Agencije za statistiku BiH, koje su zasnovane na anketi o potrošnji kućanstava koja je provedena za 2011. godinu su da je siromaštvo izraženije u RS-u gdje je gotovo svaki peti stanovnik siromašan. Minimalna plata u BiH iznosila je 370 KM, a primao ju je svaki treći zaposleni u „realnom sektoru“, što ovu kategoriju zaposlenih svrstava u relativno siromašne. Najniži nivo siromaštva ustanovljen je u Distriktu Brčko gdje skoro svaki sedmi stanovnik živi u relativnom siromaštvu. Prema metodologiji Svjetske banke, 15% stanovništva živi ispod potpune granice siromaštva, što predstavlja povećanje siromaštva u odnosu na 2007. Kategorija relativnog siromaštva podrazumijeva kada je osobama životni standard znatno ispod standarda ostalih u njihovoj državi i siromaštvo se povećava kako rastu prosječni

troškovi. Situacije u kojoj neki pojedinci ili porodice nemaju ni minimum uslova za zaštitu zdravlja, stanovanje, ishranu i školovanje su pokazatelji postojanja relativnog siromaštva; situacije u kojima pojedinci, porodice i društvene grupe zbog nedostatka sredstava ne mogu osigurati prehranu i druge uslove života niti sudjelovati u aktivnostima koje su uobičajene ili prihvaćene u društvu kojem pripadaju, karakteristike su postojanja relativnog siromaštva. Siromaštvo nije prvenstveno problem nezaposlenih, raseljenih, invalida ili porodica poginulih u ratu. Ove grupe zajedno čine manje od polovine siromašnih. Veći broj siromašnih u Bosni i Hercegovini čine zaposleni koji žive u porodicama s djecom, što se može objasniti niskim primanjima, tako da jedna plata nije dovoljna kako bi kućanstvo zadržala iznad nivoa siromaštva. U Bosni i Hercegovini ima oko 260.000 korisnika socijalne zaštite, odnosno po 7% stanovnika iz svakog entiteta. Još 125.000 korisnika registrovno je za programe dječje zaštite (2% stanovnika u FBiH i 6% u RS), navodi se u dokumentu Svjetske banke. Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj je 45% mlađih bilo nezaposleno (danас je i više), a svaka treća nezaposlena osoba ima manje od 30 godina. Većina njih nije u braku, nema djecu i nije riješila svoje stambeno pitanje. Sasvim su pesimistični kad je u pitanju odnos prema svojoj budućnosti. Poseban problem se odnosi na ranjivosti djece

koja odrastaju u siromašnim domaćinstvima i koja pripadaju socijalno ugroženim grupama. Kada se siromaštvo djece procjenjuje na osnovi prihoda, stambenih uslova, te lišenosti zdravstvene njegе i obrazovanja, više od polovine djece u BiH je izloženo višestrukim dimenzijama siromaštva. Analize pokazuje da su djeca koja žive u domaćinstvima koja vode žene mnogo više izložena riziku od siromaštva i deprivacija u odnosu na djecu koja žive u domaćinstvima koja vode muškarci (23% u odnosu na 18%). Najvažniji razlog za ovu razliku je nejednakost u visini prihoda među polovima.²⁶

Socijalni položaj djece u Bosni i Hercegovini izrazito je nepovoljan, a upravo to je jedan od osnovnih uzroka negativnih demografskih procesa. To je istaknuto je u dokumentu *Prema Evropskoj uniji - ključni problemi socijalnog uključivanja u BiH*.

Analize su pokazale da je u dobi od pet do 15 godina 73,8% djece uskraćeno u jednom segmentu, a 22,8% u tri i više segmenata. Gotovo trećina djece (30,6%) ove dobi je siromašna, što znači da je veći procenat djece u siromaštву, nego odraslih. Oko 6,5% djece od dvije do devet godina imaju neki oblik invalidnosti, a upravo su oni najviše marginalizovani i isključeni u društvu. Udio djece mlađe od 18 godina s poteškoćama u

²⁶<https://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/vecinu-siromasnih-cine-zaposleni-ljud-98282> (18.03.2017).

razvoju u ukupnom stanovništvu je gotovo 1%, odnosno 6.239 djece ima neki od oblika poteškoća u razvoju od čega je 3.639 dječaka, a 2.690 djevojčica. U dokumentu se ističe da je inkluzivno obrazovanje za djecu s poteškoćama u razvoju u BiH na organizacijskom početku. U tom smislu, kao jedan od autora dokumenta Žarko Papić, upozorava da su ovi podaci veoma oštra kritika sistema zaštite porodica s djecom u Bosni i Hercegovini, a uz to evidentna je i teritorijalna diskriminacija s obzirom da visina dječijeg doplatka nije jednaka. On napominje da je položaj mladih važno strateško pitanje ne samo zbog loše situacije u BiH nego i da bi se promijenio koncept razvoja u BiH koji se u okviru Ujedinjenih nacija razvija gotovo 30 godina, a od 2015. godine nosi naziv *Ciljevi održivog razvoja*: „U centar razvoja stavlja se čovjek odnosno ljudski resursi s tezom da je čovjek i sredstvo i cilj razvoja, a ako je to osnovno u budućnosti onda je normalno da ljudski resursi, odnosno potrebe djece njihove zaštite i razvoja budu u vrhu prioriteta“, ističe Papić, i dodaje da su podaci zabrinjavajući, jer su djeca egzistencijalno ugrožena na samom početku, ali problem predstavlja i neefikasnost sistema posebno u Federaciji BiH gdje je prisutna teritorijalna diskriminacija. Specifičnost koja se veže za BiH je i u tome što diskriminacija ne znači samo neprovođenje zakona nego je čak zakonima i ustanovljena. U dva kantona nikako

se ne isplaćuje dječiji doplatak dok ostalih osam kantona isplaćuje od devet KM mjesečno do 50-ak KM, što je opet nedovoljno.²⁷

Stanovnici Republike Srpske dižu *kredite* za preživljavanje i tako ulaze u prostore zaduženosti.

I u 2018. godini su građani Republike Srpske nastavili da se zadužuju da bi preživjeli. Krediti za opštu potrošnju na kraju prvog kvartala 2018. godine iznosili su čak 2,059 milijardi KM, odnosno povećani su za 20,8 miliona u odnosu na kraj 2017. godine. Zbog pogoršanja uslova života, poskupljenja i inflacije, posljednjih godina u Republici Srpskoj je izražen rast ovih kredita, a nastavljen i u 2018. godini. Podaci Agencije za bankarstvo Republike Srpske pokazuju da su građani na kraju prvog polugodišta 2018. godine u komercijalnim bankama, te mikrokreditnim organizacijama i lizing kućama, bili zaduženi ukupno 3,08 milijardi KM ili 2.631 KM po stanovniku. To je za 108 KM više u odnosu na kraj prošle godine, kada je zaduženost po stanovniku iznosila 2.523 KM. Ono što posebno zabrinjava jeste brzina rasta lične zaduženosti građana. Prosječna zaduženost stanovnika u Republici Srpskoj u 2013. godini je iznosila 1.850 KM, u 2014. godini – 1.955 KM, u 2015. godini – 2.309 KM, u 2016. godini 2.350 KM, u 2017.

²⁷ <http://www.rtvbn.com/3954149/gotovo-trecina-djece-siromasna> (03.06.2019).

godini 2.523 KM, a u junu 2018. godine 2.631 KM.²⁸

U Republici Srpskoj su, unazad godinu dana, cijene hrane drastično porasle, što je veliki udar na životni standard mnogih građana. Ne čudi što je zaduženost građana kod banaka sve veća i što se život sveo na „život na kredit“. Najdrastičniji talas poskupljenja 2019. godine uslijedio je u drugoj polovini aprila. Zato ne čudi što krediti stanovništva iz godine u godinu bilježe rast, pri čemu građani i dalje najviše dižu nenamjenske potrošačke kredite, koje uglavnom koriste za obezbjeđenje kućnog budžeta. Podaci Centralne banke BiH pokazuju da je, zaključno sa martom 2019. godine, sektoru stanovništva plasirano ukupno 9,4 milijarde KM, od čega se 7 milijardi KM odnosi upravo na nenamjenske kredite. A krediti se dižu za sve i svašta, za plaćanje nagomilanih računa, za ogrjev, registraciju auta, spremanje djece za polazak u školu.

Dakle, zaduženost građana u Srpskoj bilježi porast jer, pritisnuti bijedom i neimaštinom, građani najviše kredita podižu za golo preživljavanje. Ljudi su primorani da preživljavaju, da se bore za goli opstanak svojim

²⁸ <http://www.rtvbn.com/3918076/dizu-kredite-za-prezivljavanje> (11.08.2018);
<http://www.rtvbn.com/3925909/stanovnik-srpske-zaduzen-2-631-km> (17.10.2018).

zaduživanjem, a banke čak daju kredite do skoro punog iznosa plate.

Smatra se da je, zbog izrazito velikog nivoa siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti, te nedostatka investicija, Bosna i Hercegovina postala „socijalno bure baruta“.

Za otklanjanje određenih ekonomskih i socijalnih problema sa kojima se Bosna i Hercegovina suočava, svakako su značajne i direktnе investicije u privredu.

Međutim, Bosna i Hercegovina nije zanimljiva stranim investitorima. Dok region snažno naprijeduje, prliv direktnih stranih investicija u Bosni i Hercegovini - stagnira. Navodimo prikaz direktnih stranih investicija u BiH u posljednjih 15 godina:

2004	-	805,2	miliona	KM
2005	-	552,3	miliona	KM
2006	-	864,8	miliona	KM
2007	-	2,60	milijardi	KM
2008	-	1,34	milijarde	KM
2009	-	351,9	miliona	KM
2010	-	599,7	miliona	KM
2011	-	698,6	miliona	KM
2012	-	601,1	milion	KM
2013	-	407,1	milion	KM
2014	-	811,1	milion	KM
2015.	-	636,9	miliona	KM
2016.	-	618,4	miliona	KM

2017. - 780,6 miliona KM
2018. - 783,4 miliona KM.²⁹

Prema stavu Evropske komisije, i domaće i strane investicije u Bosni i Hercegovini su potisnute, uglavnom zbog lošeg poslovnog okruženja, političke nestabilnosti i političke neizvjesnosti koja vlada. Ukupni kapital na raspolaganju za investicije trpi zbog višedecenijske zapuštenosti. Bosna i Hercegovina zaostaje zbog političke nestabilnosti, slabe vladavine prava, kompleksne i fragmentirane regulative, prenaduvanog i neefikasnog javnog sektora, raširene korupcije i neformalnog vođenja politike, kao i velikog poreskog opterećenja na rad. Među brojnim negativnim ocjenama, upozorenjima i ukazivanjima na nedostatke i neispunjene obaveze nalazi se i upozorenje da su državna preduzeća neefikasna i rastrošna, a da država u njih upumpava novac višestruko veći od dividendi koje izvlači iz udjela vlasništva. Posebno opterećenje je ekonomija u sivoj zoni i neregistrovani radnici, uz upozorenje da je 30% radnika zaposleno u sivoj zoni. Što se tiče stranih investicija, ističu da su one najniže u cijelom regionu, a u posljednjih pet godina prosječni udio stranih investicija u bruto domaćem proizvodu iznosi manje od 2,2%. I u pogledu menadžmenta

²⁹ <http://www.rtvbn.com/3962524/bih-prizivamo-strane-a-ne-stimulisemo-ni-domace-investitore> (16.08.2019).

državne granice, BiH je, sudeći po izvještaju, na dnu regionala, kao i u oblasti administracije, tehnologija za transport i komunikacije, a ističu da je potrebno raditi na uzajamnom priznanju sertifikata, testnih postrojenja, sistema za menadžment rizika i procesuiranje dokumentacije prije dolaska tereta. „I energetski sektor trpi zbog političkog miješanja i fragmentiranog i nedosljednog pravnog okvira. Posljedica toga je nedovoljno investicija i nedovoljna nezavisnost regulatora“. Što se tiče mreže autoputeva, ističe se da je ograničena, što kompanijama otežava izvoz i povećava troškove. „Transportnim sektorom dominiraju državna preduzeća kojima se loše upravlja. Vlasti okljevaju da otvore tržiste željeznica. To je zbog nebezbjedne, zastarjele i nepouzdane infrastrukture“.³⁰

Ekonomске reforme u Bosni i Hercegovini veoma sporo napreduju, navodi se i u izvještaju američkog Stejt Departmenta.

Na osnovu ovogodišnjeg izvještaja Svjetske banke o poslovanju, BiH ima najmanje privlačno poslovno okruženje u jugoistočnoj Evropi i nalazi se na 89. mjestu od 190 globalnih ekonomija. Navodi se da se investitori u BiH suočavaju sa korupcijom, komplikovanim pravnim i regulatornim okvirima i vladinim strukturama, netransparentnim poslovnim

³⁰ <http://www.rtvbn.com/3958605/politika-otjerala-investicije-iz-bih> (12.07.2019).

procedurama, nedovoljnom zaštitom prava na imovinu, te slabim pravosudnim sistemom. Bosna i Hercegovina ima relativno nizak stepen direktnih stranih investicija. Američke investicije u BiH su slabe zbog malog obima tržišta, relativno malih nivoa primanja, udaljenosti od SAD, poslovne klime ispunjene izazovima i nedostatka prilika za investicije. Korupcija u BiH tjera investitore. Investitori koji žele investirati u BiH moraju se suočiti s endemskom korupcijom, složenim zakonskim sistemom i administracijom, netransparentnim poslovnim procedurama, nedovoljnom zaštitom intelektualnog vlasništva i slabim pravosuđem, navedeno je u Izvještaju Stejt departmenta o poslovnoj klimi u BiH za američke investitore. Navode da registrovanje biznisa u zemlji može biti „ekstremno opterećujući proces koji oduzima mnogo vremena“, ali su istakli da je RS preduzela neke mjere da se omogući jednošalterska registracija i skrate procedure. Najveće opterećenje za privredu su, kako ističu, preduzeća u većinskom državnom vlasništvu, za koja ističu da su pod kontrolom političkih partija, što, kako navode, podstiče korupciju i neefikasno upravljanje kompanijama. „Uz izuzetak telekom operatera, energetskih preduzeća i namjenske industrije, većina ostalih javnih preduzeća su bankrotirala ili je na ivici bankrota, i predstavljaju značajan teret za vlasti. Istorija korumpiranih privatizacija je kod javnosti stekla utisak da svaka privatizacija dovodi do nezaposlenosti i

bogaćenje pojedinaca sa dobrom političkim vezama“, decidno se ističe u izvještaju. Većina atraktivnih poslovnih prilika je u oblastima kojima, kako je istaknuto, dominiraju državni monopolji ili oligarhijsko-političke tržišne strukture, što je izazov za strane ulagače. Uлагаči posebno kritikuju vlasti zbog netransparentnih javnih nabavki i nedostatka transparentnosti, a naglašeno je i da je rješavanje sporova sporo zbog sporosti sudstva, nepoštovanja rokova i dozvoljavanja tuženim kompanijama da promijene ime. „U BiH je zbog zakrčenosti sistema pravosuđu potrebno mnogo godina da predmet dođe do suda. I ne samo to, komercijalni predmeti često sadrže činjenično stanje o kojem sudeći nemaju iskustva, poput slučajeva vezanih za intelektualno vlasništvo. Ovakvi slučajevi ostaju neriješeni duži period“. Iako su brojne oblasti kodifikovane, Stejt departinent tvrdi da često nisu primijenjene ni transparentno ni efikasno. Poseban problem, prema njihovom mišljenju, predstavlja i odliv mozgova i stručne radne snage. „Nekoliko sektora, poput građevinarstva, informacionih tehnologija i zdravstva pretrpjelo je značajan odliv stručnjaka tokom protekle dekade zbog lošeg obrazovanja, nedostatka prilike za stručno usavršavanje i odlazak iz zemlje“, naglašeno je u izvještaju.³¹

³¹ [http://www.rtvbn.com/3958753/nepovoljna-klima-za-investitore-u-bih-\(13.07.2019\);](http://www.rtvbn.com/3958753/nepovoljna-klima-za-investitore-u-bih-(13.07.2019);)

Koliko su političari u Bosni i Hercegovini uopšte zainteresovani da se uspostave elementi vladavine prava kako bi investicije bile veće i promjena ekonomskog stanja na bolje bila izraženija?

Naravno, da i nisu, jer bi u tom slučaju izgubili svoje povlaštene pozicije koje su sami projektivali.

Dakle, nedostatak investiranja u privredu Bosne i Hercegovine je rezultat lošeg poslovnog okruženja, nedostatka ekonomskih sloboda, političke neizvjesnosti i političke nestabilnosti, ne postojanja sigurnog pravnog i političkog sistema i stabilne poreske politike, malog tržišta sa malim brojem stanovnika i njihovom niskom kupovnom moći, korupcije i brojnih barijera koje se ogledaju u indeksima konkurentnosti.

<http://www.rtbyn.com/3961134/izvjestaj-stejt-departmenta-korupcija-i-slabo-pravosudje-tjeraju-investitore>
(03.08.2019). Imajući na umu umu izvještaj Svjetske banke u oblasti jednostavnosti poslovanja, ambasada SAD u Bosni i Hercegovini je izrazila razočarenje što je Bosna i Hercegovina pala na 90. mjesto od 190 zemalja u svijetu. Pri tom ističu da odgovorni (?) moraju razgovarati sa privatnim sektorom i poboljšati investicionu poslovnu klimu. Inače, prema Izvještaju se na prvom mjestu nalazi Novi Zeland, pa Singapur, Hong Kong, Danska, Južna Koreja i SAD. Bosna je, dakle, na 90-tom mjestu, Butan na 89, Zambija na 85, Albanija na 82, Nepal na 94-om mjestu. U odnosu na regionalni kriterij, Slovenija je na 37, Srbija na 44, Hrvatska na 51, Sjeverna Makedonija na 17 mjestu.
<http://www.rtbyn.com/3970458/ambasada-sad-bih-zaostaje-za-komsijama> (29.10.2019).

Zbog mnogobrojnih problema sa kojima se suočava Bosna i Hercegovina, njen razvoj je doveden u pitanje. Ona zaista postaje „socijalno bure baruta“.

Podaci Svjetske banke pokazuju da 25% stanovništva Bosne i Hercegovine dnevno živi od 8,6 maraka (4 i nešto evra), što mjesечно iznosi oko 250 maraka. „To je apsolutno siromaštvo u kojem živi četvrtina stanovnika ove zemlje. Ujedinjene nacije su ranije objavljivale podatke o ekstremnom siromaštvu govoreći o tome da u BiH od tri do pet maraka dnevno živi 600.000 ljudi. Mi smo izračunali da oko 900.000 ljudi živi ispod praga apsolutnog siromaštva“. Ti podaci pokazuju da je BiH najbjednija zemlja u Evropi. „Sad postoje i indirektni pokazatelji koji govore isto, u prvom redu kontejneri. Svakodnevno imamo priliku vidjeti koliko ljudi živi hraneći se otpacima iz kontejnera“ (Žarko Papić).³²

Zbog povećanja siromaštva u Bosni i Hercegovini se sve više otvaraju tzv. „*narodne kuhinje*“.

Mnogi ljudi žive na rubu egzistencije. U nešto više od 20 kuhinja godišnje se pripremi više od tri miliona obroka za siromašne i socijalno ugrožene kategorije stanovništva. Oko 17.000 osoba nikako ne može sebi obezbijediti obrok. U javnim kuhinjama se hrani broj osoba jednog

³² <http://bigportal.ba/2018/01/04/bih-je-socijalno-bure-baruta/> (05.01.2018).

grada od 20.000 do 30.000 osoba, ali se broj stalno povećava. Takođe, sve je češća pojava da i mladi ljudi dolaze i traže hranu.

Sve veći broj građana Republike Srpske koristi usluge javnih kuhinja, mada su kapaciteti i sredstva ovih kuhinja sve manji. Cijene prehrabnenih proizvoda stalno rastu, tako da ih ljudi ne mogu sebi adekvatno obezbijediti. Pa, ni minimalno povećanje plata i penzija nije dovoljno da ljudi ostvare svoje potrebe, pa zato moraju tražiti pomoć u javnim kuhinjama. Potrebe ljudi su sve veće, tako da ni javne kuhinje ne mogu da svima ugroženima obezbijedi neophodan obrok. njegu i pomoć. Na području Banjaluke djeluju i rade javne kuhinje gradskog *Crvenog krsta*, *Merhameta*, *Karitasa* i Mozaik prijateljstva *Obrok ljubavi*.

Koliko je siromaštvo rasprostranjeno, pokazuje još jedan zaista strašan podatak koji pokazuje nehumanu stranu društva u kojem živimo, a humanu stranu nekih institucija.

Siromašni Mostarci kupuju hljeb „od juče“ za 20 feninga. Hljeb koji se tokom dana ne uspije prodati u mostarskim pekarama za siromašne građane postaje osnovna hrana za preživljavanje. Tako, u jednoj pekarskoj radnji se hljeb od prethodnog dana prodaje po cijeni od 20 feninga. Doista, stari hljeb se u pekarama uvijek prodavao u velikim količinama i isključivo kao hrana za stoku, ali u posljednje vrijeme kupci

starog hljeba su postali sasvim nova klijentela, koja sebi svjež hljeb ne može priuštiti.³³

Tako se pokazuje da je razlika između bogatih i siromašnih sve ekstremnija.

U Bosni i Hercegovini su sve više izraženije socijalne razlike: na jednoj strani su ekstremno i ultra bogati, a na drugoj su ekstremno siromašni, odnosno ultrasiromašni.

Sve je veće raslojavanje tako da je na jednoj strani prisutan ogroman pad životnog standarda, dok se na drugoj strani nalazi bogat i luksuzan život.³⁴

Bosna i Hercegovina se nalazi u veoma teškoj ne samo političkoj, nego i ekonomskoj i socijalnoj krizi. Ona pokazuje postojanje velikih socijalnih nejednakosti, bijede, siromaštva, kao i *socijalne isključenosti*. Ne samo bijeda i siromaštvo, nego su i deprivacija i socijalna isključenost veoma izražajne društvene pojave u Bosni i Hercegovini.

Primjeri iz Bosne i Hercegovine i iz drugih nerazvijenih i siromašnih država, kao i

³³<https://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/mostar-hercegovina/siromasni-mostarci-kupuju-kruh-od-jucer-za-20-feninga> (18.03.2017).

³⁴ B. Kovačević, *Zarobljena država*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, socioološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2018, str. 33, *pass.* Na sajtu: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Zarobljena.drzava.Braco.Kovacevic.Banjaluka.2018.pdf>

primjeri iz okvira bogatih država jasno pokazuju posljedice primjene neoliberalne ekonomske paradigme u konstituciji društvenih odnosa, gdje se na jednoj strani nalaze mali, ali veoma bogati sloj društva a, na drugoj, veoma siromašni sloj društva. Ta je pojava karakteristična kako za globalni, tako i za lokalni nivo.

Obično se kao uzrok siromaštva navodi ekonomska nerazvijenost. I, to je tačno. Ali, odakle proističe ta ekonomska nerazvijenost, i šta joj je uzrok?

Za postojanje siromaštva ne možemo samo okriviti uticaje izvana, odnosno vanjske uticaje, nego i one iznutra, odnosno unutrašnje uticaje i uzroke. Jer, država ne samo da siromaštvo ne otklanja, nego ga i stvara preko institucionalnih i neinstitucionalnih mehanizama kojima rukovode društveno nesposobne, ali veoma korumpirane i opasne političke elite.

Siromaštvo koje u društvu proizvodi država, samo pokazuje da je ta država uskraćuje ostvarenje građanskih ekonomskih, političkih, socijalnih i kulturnih prava. Takva država je država korupcije i organizovanog političkog kriminala; to je neefikasna, nedemokratska i od društva otuđena država. Ona je *failed state*, odnosno raspadajuća i/ili propadajuća država nesposobna da izgradi društveni poredak društvenog blagostanja i pravde.

Prekarijat i nezaposlenost

Pored plutonomije i bogatih, na drugoj strani se nalaze prekarijati, tj. *prekarni proletarijat*, odnosno radnici svijeta „koji žive sve nesigurnijim“ i „neizvjesnjim životom“, „ljudi koji žive neizvjesnom egzistencijom na periferiji društva“, i koji u sebi razvijaju osjećanja beznađa i očaja.

Prekarijat se snalazi „kako zna, a mnogi od tih ljudi žive u siromaštvu i drugim strašnim uslovima“. Ovakva slika ekstremnih socijalnih nejednakosti i podjela na *ultrabogate* i *ultrasiromašne*, odnosno na *plutonome* i *prekarijate*, je karakteristična za cijeli svijet.³⁵

Takozvani „prekarni rad“ se može odrediti kao radni odnos u kojem ne postoji sigurnost zaposlenja. Prekarni rad je nestalni, nesigurni, privremen, povremen rad neredovnih i slabo plaćenih primanja u okviru kojeg radnici nemaju ni zakonsku ni socijalnu zaštitu.

Generacije zaposlenih iz perioda postojanja tzv. „socijalne države“ u Evropi raspolagale su stečenim ekonomskim i socijalnim radničkim pravima, kao što su stalno zaposlenje,

³⁵ N. Čomski, *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*, Novi Sad, „Akademска knjiga“, 2017, str. 60-62.

penziono i zdravstveno osiguranje, osmosatno radno vrijeme, plaćeni godišnji odmor, slobodni vikend i pravo na sindikalno organizovanje. Međutim, današnji prekarni radnik globalnog neoliberalnog kapitalizma može računati samo na stalnu nesigurnost i rizike u odnosu na (ne)zaposlenost.

Percepcija postojanja rizika pravi oštru distinkciju između *sigurnosti* socijalne države i savremenog društva *rizika*. „Konkretno, savremeno društvo rizika ne liči više na socijalnu državu koju su strpljivo stvarale generacije XX veka. Nije više na društvu da sačuva građane već na svakom individualno da prihvati verovatne rizike, starajući se da ne dozvoli da budu uvučen u proces vulneribilizacije, koji, usled stalne fleksibilnosti, pogađa nezanemarljiv deo stanovnika većeg dela evropskih zemalja. Vulnerabilnost i prekaritet su zamenili pauperizaciju. Jedina izvesnost jeste stalna pretnja koja ispoljava svojevrsni novi odnos sa svetom“.³⁶

Prekarni radnici su neobrazovani i obrazovani, sezonski radnici, radnici „na crno“, tzv. „slobodnjaci“ koji žive od honorara, ugovorni radnici, oni koji obavljaju povremene poslove preko raznih agencija, stručnjaci koji

³⁶ F. Valter, **Katastrofe: jedna kulturna istorija od XVI do XXI veka**, Novi Sad, „Akademska knjiga“, 2012, str. 297-298.

rade na projektima. Nisu kreditno sposobni, nemaju karijeru i perspektivu, oni su degradirani. Lišeni su građanskih prava, kao i mogućnosti da razmišljaju o budućnosti..

Prekarnost obuhvata dio stanovništva koje je objekat neoliberalne fleksibilne eksplotacije ili „fleksoplotacije“.

U svojoj *Povelji prekarijata* Gaj Standing ističe da je proleterijat – sa stabilnim ugovorima o radu na neodređeno vrijeme i regulisanim socijalnim pravima – bio mnogo povlašćeniji od današnjih pripadnika prekarijata, kao „klase u nastajanju“. Danas, kada multinacionalni kapital želi fleksibilne radne i druge odnose, odnosno nesigurne radnike i može da ih obezbijedi bilo gdje u svijetu, mali su izgledi da se nešto u ovom pogledu promijeni. Za takvo nešto neophodan je alternativni pristup, neka vrsta radikalne socijalne reforme koja bi finansijsku sigurnost obezbijedila upravo kao univerzalno građansko pravo.³⁷

Ono što se dešava na globalnom, dešava se i na lokalnom nivou. Evo primjera koji se odnose na „tranzicijske“ zemlje: Srbiju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

U Srbiji je gotovo dvostruko više ljudi zaposleno „na lizing“ u odnosu na prosjek u Evropskoj uniji. Ova vrsta posla je razvijena tako

³⁷ M. Mišić, *Zbogom proletarijatu, stigao je prekariat*; Dostupno na:

<http://www.politika.rs/sr/clanak/354099/Zbogom-proletarijatu-stigao-je-prekariat> (05.05.2016)

da preko 80 agencija postoji koje se bave posredovanjem u zapošljavanju, dok pojedine kompanije preko ugovora o privremenom i povremenom radu angažuju i do 90% ukupne radne snage.³⁸

Desetine hiljada ljudi u Srbiji zaposleno je u „agencijama za zapošljavanje“ koje služe za „iznajmljivanje“ radne snage firmama. Ljudi su slabo plaćeni, a nemaju pravo na sindikalno organizovanje, prevoz, odmor, topli obrok, plaćeni prekovremeni rad i bolovanje. U korupcijskom somnabulizmu, država žmiri kako bi privukla investitore. Ne postoje kolektivni ugovori, niti zakon koji bi regulisao njihov status. To je neka vrsta robovskog statusa kojeg radnici prihvataju jer nemaju nikakvu alternativu.

U Hrvatskoj je u ukupnoj zaposlenosti 2016. godine ovakvih bilo 8,4%, što neki smatraju da sa ovim podatkom ona prednjači u Evropskoj uniji. Oko 80% ih radi na ugovor na određeno vrijeme, 12% na sezonskim poslovima, a 8% na povremenim poslovima. Takođe, 81% ih je zaposleno u privatnom sektoru, 9% u javnom a 6,2% na autorskom; 29% su uslužna i trgovačka zanimanja a 22% jednostavna zanimanja; 25% ih je zaposleno u prerađivačkoj industriji, 17% u

³⁸ M. Miladinović, *Radnici na lizing: privremeno zaposleni, dugotrajno oštećeni*; Dostupno na: <http://bif.rs/2018/11/radnici-na-lizing-privremeno-zaposleni-dugotrajno-osteceni/> (09.01.2019).

trgovini i 14,5% u djelatnostima pripreme i smještaja

U bosansko-hercegovačkoj javnosti se malo govori o prekarijatu. Pa, ipak, on postoji.

U Bosni i Hercegovini, ovaj termin označava razne ljude poput radnika na crno, radnika koji rade za *ad-hoc* nadnicu, radnika koji su radili u preduzećima koja su nestala u procesima privatizacija.

Prema nekim podacima na osnovu ugovora o djelu, autorskim honorarnim ugovorima ili jednostavno rečeno, na „crno“, u Bosni i Hercegovini radi od 250.000-300.000 radnika, uglavnom za manje plate od zvanične prosječne plate. Rad na određeno vrijeme, sezonski poslovi, izostanak socijalne zaštite, umanjenje elementarnih prava radnika, razvija im osjećaj nesigurnosti i besperspektivnosti.

Veliki društveni i socijalni problem predstavlja – **nezaposlenost**. To je socijalni problem koji se u uslovima neoliberale ekonomije u nerazvijenim zemljama, zemljama „u tranziciji“ i siromašnim zemljama, teško može riješiti. Zapravo, može se reći da se problem *globalne nezaposlenosti* ne može rješavati prihvatanjem neoliberalnih mjera štednje.

U mnogim razvijenim državama se stopa nezaposlenosti kreće iznad 10%, što se smatra visokim nivoom, a to znači da je nezaposlenost jedan od najtežih i najozbiljnijih socijalnih problema.

Standardna međunarodna definicija nezaposlenosti obuhvata sve osobe starije od starosne granice određene za mjerjenje ekonomski aktivnog stanovništva, koje su: tokom referentnog razdoblja bile bez posla, tokom tog razdoblja bile u svakom trenutku na raspolaganju za posao, i tražile posao (preduzimale određene korake u cilju pronalaženja posla).

Prema empirijskim pokazateljima, smatra Milosavljević, *karakteristike nezaposlenosti* su: *životna situacija* – prožeta dezintegracijom i dezorganizacijom osoba koje su nezaposlene; *osjećanja frustracije i deprivacije* – zbog nemogućnosti zadovoljavanja ljudskih potreba, i *socijalni rizici* – koji se mogu pojaviti kao posljedica nezaposlenosti i deprivacije.³⁹

Nezaposlenost je jedan od velikih socijalnih problema.

U 1997. godini je Evropska Unija imala 10,7% nezaposlene radne snage, sa velikim razlikama među članicama (u Španiji 23%, u Grčkoj 21%, u Bugarskoj oko 12,4%; nezaposlenost raste u Hrvatskoj, Kipru, Moldaviji, Rumuniji, i drugim državama). U razvijenim zemljama nezaposlenost je iznosila oko 7%; najniža stopa je bila u Japanu, Kipru, Luksemburgu (oko 2%), Holandiji (2,5%), te u Austriji, Švajcarskoj, Norveškoj ispod 5%.

³⁹ M. Milosavljević, *Devijacije i društvo*, Beograd, „Draganić“, 2003, str. 78-79.

Nezaposlenost mladih u Evropskoj Uniji u julu 2013. godine je iznosila 23,4%, ali ni položaj mladih nije isti u svim zemljama kada je u pitanju mogućnost zapošljavanja - najpovoljnija je situacija u Austriji, Njemačkoj i Holandiji, gdje se stope nezaposlenosti mladih kreću od 7- 9%. Kada su u pitanju mlađi, od 15-24. godine, u evrozoni nezaposlenost iznosi 20%, Španiji 46-47%, a u Italiji 46,7%, u kojoj je tokom 2011 bilo oko 8 miliona osoba nezaposleno, radilo skraćeno i na određeno vrijeme ili je izgubilo posao.

Podaci za Bosnu i Hercegovinu za 2009. godinu pokazuju da je opšta stopa nezaposlenosti iznosila 23,4%, a 51,9% kod mlađih. Skoro 1/5 stanovništva (18,4%) živi ispod granice opštег siromaštva. Stopa nezaposlenosti u Republici Srpskoj se kretala na sljedeći način: 2005 - 38,8%; 2006 - 35,5%; 2007 - 34,1%; 2008 - 33,9%; a 2009 - 35,9%. Što se tiče podataka o nezaposlenosti u 2015. godini, *Agencija za rad i zapošljavanje* je saopštila da je na dan 31. decembra 2015. bilo 537.568 osoba na evidencijama zavoda i službi zapošljavanja u Bosni i Hercegovini, i da je u odnosu na prethodni mjesec broj nezaposlenih veći za 909 osoba (0,17%). Kada je riječ o ukupnom broju onih koji traže zaposlenje - 277.840 (51,68%) su žene. Nezaposlenost je povećana u Federaciji BiH za 394 osobe (0,10%), u Republici Srpskoj za 470 osoba (0,35%), u Brčko distriktu BiH za 45 osoba (0,37%). Ukupna stopa registrovane

nezaposlenosti za novembar 2015. godine iznosila je 42,7%.⁴⁰

Navećemo i podatke o nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini za prvu polovinu 2018. godine.

Prema podacima Agencije za rad i zapošljavanje na evidencijama zavoda i službi zapošljavanja u Bosni i Hercegovini, na kraju jula 2018. godine je bila 448.071 nezaposlena osoba. Od tog ukupnog broja nezaposlenih, žene čine 55% ili 247.641. Najveći broj evidentirane nezaposlenosti čine kvalifikovani radnici (32,32%), a zatim radnici sa srednjom stručnom spremom (28,0%). Prema podacima Agencije za statistiku BiH, u maju je broj zaposlenih u BiH iznosio 802.718, a od kojih su 339.364 žene.

Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, ukupno je 405.476 nezaposlenih osoba u junu 2019. godine u Bosni i Hercegovini; u Federaciji Bosne i Hercegovine 308.443, u Republici Srpskoj 89.373, a u Brčko distriktu 7.660 nezaposlenih.

⁴⁰ B. Kovačević, I. Kovačević, *Globalne nejednakosti i bezbjednosne prijetnje*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna, socioološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2016, str. 129-130. Na sajtu: <http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Knjiga.Globalne.nejednakosti.i.bezbjednosne.prijetnje.Braco.Irina.Kovacevic.pdf>

Broj zvanično nezaposlenih u Republici Srpskoj po podacima Zavoda za zapošljavanje iznosi 95.938.⁴¹

Nije nezaposlenost samo društvena pojava i socijalni problem, nego je ona individualna pojava koja negativno utiče na osobe, na njihovo fizičko i mentalno zdravlje, kao i socijalnu komunikaciju i inkluziju. Osoba koja nije socijalno uključena gubi interesovanja, povlači se i smanjuje prostor socijalnih mreža. To su osobe koje mogu da pate od frustracija, depresivnosti, anksioznosti, osjećaja besperspektivnosti, ugroženog identiteta, psihičkih problema, poremećaja porodičnih odnosa, itd. Ako zaposlenost podrazumijeva postojanje novca s kojim je moguće zadovoljiti bitne ljudske potrebe, raznovrsnije i kvalitetnije slobodno vrijeme, postojanje širih socijalnih kontakata, osjećaja identiteta, samopoštovanja i uvažavanja, jednom riječju, ako zaposlenost podrazumijeva sadržajniji i bolji kvalitet života, onda nezaposlenost sve to dovodi u pitanje. Nezaposlenost dovodi do gubitka osjećaja *identiteta* – jer je prostor socijalnih kontakata znatno smanjen; *smisla* za razvijanjem sopstvenih vještina i lične kreativnosti; *slobode* izvan područja rada, i *organizovanja vremena*. Na nezaposlenost osobe reaguju u fazama: *šoka* – u

⁴¹ <http://www.rtvbn.com/3941568/manje-od-100000-ljudi-bez-posla> (21.02.2019)

kojoj dominiraju osjećanja nevjerice i dezorientacije; *poricanja* i *optimizma* – u smislu razumijevanja nezaposlenosti kao privremenog stanja i ubjedjenja da je ona kratkotrajna; *zabrinutosti* i *tjeskobe* – zbog nemogućnosti pronalaženja posla, i *prilagođavanja* – kao pomirenja sa postojećom situacijom i manjim očekivanjima od budućnosti.⁴²

Problem *globalne nezaposlenosti* se ne može rješavati prihvatanjem neoliberalnih mjera štednje. Naprotiv, on će sve više biti veći.

Pored nezaposlenih siromašnih osoba, možemo navesti i zaposlene siromašne osobe, a posebno – *prekarijat*.

Nezaposlene osobe, osobe koje pripadaju svijetu prekarijata i siromašne osobe su socijalno isključene osobe.

Socijalna isključenost

Za *marginalizovane* i *isključene* osobe i grupe iz načina života karakterističnog za većinu stanovništva ranije je korišten izraz „*potklasa*“.

⁴² Leonard Fagin, Martin Little, *The Forsaken Families*, „Penguin“, Harmondsworth, 1984; Cit. prema: S. Kukić, *Sociologija: teorija društvene strukture*, Sarajevo, „Sarajevo Publishing“, 2004, str. 529-530.

To je društvena grupa čiji pripadnici žive u nepovoljnim društvenim uslovima i zato se nalaze na margini društva.

Ekskluzija se najprije određivala kao socijalna marginalizovanost osoba i društvenih grupa koja nastaje kao posljedica socijalne dezintegracije i devijacija. Međutim, to je pojam pod kojim se više ne može podrazumijevati samo „marginalizacija“, nego i „odbačenost“ od društva (stari, bolesni, invalidi, „hendikepirani“).

Umjesto termina „potklasa“ danas se sve više upotrebljava izraz *društvena izopštenost* ili *socijalna ekskluzija*.

U bliskoj pojmovnoj vezi sa pojmom *socijalna isključenost* se nalazi i pojam *deprivacije, lišenosti* ili *uskraćenosti*.

Prema samoj svojoj prirodi *deprivacija* (lišenost, lišavanje, uskraćenost) egzistira kao faktor socijalne ekskluzije i često i kao faktor nastanka raznih religijskih grupa, pokreta i društvenih grupa i zajednica.

Deprivacija, uskraćenost, ili lišenost može biti: *fizička* (odnosi se na nepovoljan loš fizički položaj, kao i loše zdravlje); *psihička* – koja se odnosi se na loše psihičko stanje, duševne i psihičke probleme i nedostatake); *ekonomска* – odnosi se na nejednakosti u raspodjeli društvenih resursa i društvenog bogatstva, nezaposlenost, siromaštvo, nemogućnost radnog i profesionalnog angažovanja, izopštenost iz društvene ekonomije; *politička* - odnosi se na isključenost iz političke

participacije i procesa političkog odlučivanja; **društvena** - odnosi se na isključenost iz participacije i korištenja društvenih ustanova (kulturnih, obrazovnih, finansijskih, sportskih), te na nejednaku raspodjelu ugleda, moći i statusa; **etička** – implicira potisnute ili stvarne sukobe između društvenih idela i vrijednosti osoba i stvarnih društvenih vrijednosti koje gube svoj smisao i značenje.

Socijalna isključenost podrazumijeva stanje u kojem su pojedinci gurnuti na samu ivicu društva i spriječeni da u potpunosti učestvuju u njemu. Socijalno isključene osobe su marginalizovane osobe bez zaposlenja, siromašne osobe, osobe bez pristupnih mogućnosti obrazovanju, stanovanju, medicinskoj i socijalnoj zaštiti, različitim uslugama.

Socijalna ekskluzija, socijalna isključenost ili društvena izopštenost, su nazivi koji se upotrebljavaju u istom značenju: nastali su kako bi zamijenili uži koncept potklase. Socijalna isključenost nije isto što i siromaštvo: socijalna isključenost uključuje siromaštvo, a pojam siromaštva je uži od pojma socijalne isključenosti, jer se odnosi na nedostatak materijalih sredstava i prihoda za život.

Postoji nekoliko oblika ili vrsta ekskluzije: *ekonomska* – odnosi se na isključenost osobe iz područja ekonomije, rada i proizvodnje; odnosi se na nedostatak posla, nezaposlenost, nemogućnost profesionalnog angažovanja,

izopštenost iz društvene ekonomije; *politička* - odnosi se na isključenost iz aktivnog političkog života i procesa političkog odlučivanja; *društvena* - obuhata oblast društvenog života i života zajednice u okviru koje osobe mogu imati ograničen broj ustanova i institucija, poput parkova, sportskih terena, kulturnih centara i pozorišta, znanja i obrazovanja; izopštene porodice i pojedinci imaju manju mogućnost za rekreativnu, putovanja ili aktivnosti van kuće, imaju ograničenu ili slabu društvenu mrežu koja vodi ka izolaciji i minimalnom kontaktiranju sa drugima.

Pojam društvene ekskluzije se odnosi na nedostatak posla i radnog mjesta, nedostatak integracije i nemogućnost pristupa prostoru rada i ekonomije, zapošljavanju, stanovanju, medicinskoj zaštiti i raznim uslugama. Socijalno isključenje osobe ne mogu participirati u društvenim procesima, odnosima institucijama, niti se mogu integrisati u društvo: djeca sa ulice, beskućnici, osobe u prihvatalištima, rano penzionisani, zavisnici od socijalne pomoći, izbjeglice, imigranti, mentalno bolesni, žrtve nasilja.

Prema *Izvještaju o humanom razvoju* (UNDP BiH, 2006), indeks generalne socijalne isključenosti u BiH iznosio je ogromnih 50,32%, indeks ekstremne socijalne isključenosti 21,85%, a indeks dugoročne socijalne isključenosti je pokazao da gotovo polovina stanovništva (47%)

ima ograničene mogućnosti poboljšanja svog ekonomskog, materijalnog, finansijskog i socijalnog položaja.⁴³

Danas je ta situacija svakako lošija. Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini je enormno velika.

Kada se u obzir uzmu činjenice kao što su visoka nezaposlenost, ekstremne socijalne nejednakosti, povećanje nivoa bijede i siromaštva, kao i osjećaj besperspektivnosti, jasno je zašto se mnogi, a posebno mladi, odlučuju na odlazak ibjekstvo iz Bosne i Hercegovine.

⁴³ J. Petrović, *(De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prisilnih migracija u BiH*, u: *Rizici i bezbjednosne prijetnje*, Zbornik radova (Priredio Braco Kovačević), Banja Luka, 2015, str. 235-236.

2.

BJEŽANJE IZ BOSNE I HERCEGOVINE

Ortački kapitalizam

Bosna i Hercegovina je zemlja različitih oblika nepotizma i – *ortačkog kapitalizma*.

Da je Bosna i Hercegovina zemlja veoma izraženog nepotizma i ortačkog kapitalizma, dovoljno je, za ilustraciju, samo navesti neke naslove iz medija, kao što su: *Bez članske karte nema napretka; BiH ima centre moći, ne trebaju joj Ustav i zakoni; Dok mladi odlaze penzioneri se zapošljavaju; Država najveći poslodavac, ekonomija slab; Institucije po jednom konkursu uhljebe više ljudi; Javna preduzeća u raljama vlasti; Kakva je poruka kad Vlada zaposli 82-godišnjaka? Kriminal uništava privredu Srpske; Kršenje propisa da posao dobije željena firma; Luksuz je dobiti posao u javnim institucijama; Nezakonito povećanje plata direktorima javnih institucija; Pare od naknada u ruke privatnika; Političari ne žele zakon o porijeklu imovine; Tajkuni odnijeli milione maraca; Tenderski dogовори; U porastu "pranje" novca u BiH; Više i ne kriju da zapošljavaju svoje i rodbinu; Zakon u BiH na strani političara.*

Ortački kapitalizam, odnosno rođački kapitalizam (engl. *crony capitalism*; *crony* - blizak prijatelj, drug), je oblik kapitalizma koji se zasniva na vezama između politike i biznisa, političkih i poslovnih elita, gdje poslovni uspjeh

isključivo zavisi od neformalnog i nelegalnog, ali povlaštenog ortaštva.

Riječ je o postojanju čvrstih ortačkih i bliskih ličnih i gotovo sektaških tajnih odnosa, veza i dogovora vlasnika firmi i političke oligarhije, odnosno političara na vlasti. Ovi bliski odnosi političara i vlasnika preduzeća, firmi i kompanija manifestuju se u obliku davanja posebnih povlastica kompanijama. U ortačkim odnosima korumpirane vlade favorizuju određenu grupu preuzetnika s kojima imaju bliske ortačke veze.

Ortački kapitalizam se pretvara u „kumovske“ odnose, nepotizam, klijentelizam, korupciju, organizovani kriminal.

Ortački kapitalizam je plutokratski (utemeljen na vladavini bogatstva) i kleptokratski (utemeljen na vladavini na osnovu krađe) sistem. Čvrsto povezujući odnose između politike i biznisa, ortački kapitalizam se zasniva na modelovanju pravne neizvjesnosti i nesigurnosti, pravnih normi koje odgovaraju biznisu. U svojim međusobnim dogovorima moćni akteri ortačkog kapitalizma omogućuju sebi i svojim članovima da budu uspješni, isključujući iz ortakluka sve osobe koje ne spadaju u njihovo povlašteno okruženje. Povremeno propuste nekog trećeg, ali samo radi toga da ne pokvare određenu javnu sliku koju žele prikazati ili pak da zadovolje ponovno neke svoje interese druge vrste. U takvom davanju povlastica ili pružanju šansi za

stvaranje poslovnih uspjeha samo onima od kojih i oni na poziciji moći imaju korist, političke elite su se već usavršile i premrežile, stvarajući na samom tržištu tajne dogovore koje ne mogu znati niti predvidjeti „pridošlice“, te su već u startu te pridošlice eliminisane zbog nedostatka informacija. Šuma nejasnih propisa, opštata prereguliranost društva i posebno poslovnih odnosa, nejasni zakoni koji neprestano zahtijevaju da budu nanovo tumačeni te selektivno primjenjivani zakoni samo su dokaz da nekima u državi apsolutnog voluntarizma i neodgovornosti odgovaraju upravo takvi odnosi. A kome drugome bi mogli oni najviše značiti nego upravo onima koji ih i sami kreiraju, pri čemu ih uopšte nije briga za posljedice koje ostaju na samom društvu. Kako uticati na zakone i pravila, a kako bi se na kraju time pogodovalo određenoj „kumovskoj“ grupi? Ko uopšte može promijeniti takav način funkcionisanja sistema kada je vještina manipulisanja kumovskih elita dostigla razmjere savršene uštimanosti u svojim postupcima? Ipak, nuda negdje postoji.⁴⁴

Ortački kapitalizam razjedinjuje i razara društvo, njegove etičke i humane vrijednosti, pogled na svijet i ponašanja, razara kulturološke

⁴⁴ V. Baranašić-Horvat, *Ortački, rodački ili kumovski kapitalizam*; Dostupno na:
<http://www.mnovine.hr/kolumna/vesna-baranasic-horvat/ortacki-rodacki-ili-kumovski-kapitalizam/>
(13.03.2019).

temelje društva, njegovu ekonomiju, poslovanje i preduzetništvo, njegov opstanak.

U srži ortačkog kapitalizma se nalaze – ***kriminal i korupcija***.

Korupcija je zahvatila sva značajna područja društvenog života Bosne i Hercegovine. Na korupciji se sve, ili gotovo sve, zasniva i s njom započinje i završava. U Bosni i Hercegovini je „visoka stopa kriminaliteta koju ponekad podržavaju korumpirane političke strukture“; u takvom društvenom ambijentu „mnogi resursi su poslužili samo bogaćenju pojedinih vlastodržaca“.⁴⁵

Prema nivou i rasprostranjenosti korupcije Bosna i Hercegovina se nalazi u samom vrhu u Evropi.

Bosna i Hercegovina je rezervat bijede i siromaštva, na jednoj strani, a kriminala i korupcije, na drugoj, tako da se pokazuje da su „svi građani Bosne i Hercegovine taoci ratnih, zločinačkih, kriminalnih i destruktivnih partija koje od početka rata pa do danas savršeno dobro funkcionišu i sarađuju... Bosna i Hercegovina nema nikakvu evropsku perspektivu sve dok su na njenom čelu one stranke ili partije koje su učestvovale u razbijanju Jugoslavije. Bosni i Hercegovini je neophodna nova generacija političara koja nema hipoteku prošlosti i koja je

⁴⁵ T. Sekulić, *Od razorenog ka otvorenom društvu*, Sarajevo, „Rabic“, 2014, str. 132, 133.

sposobna da od Bosne i Hercegovine napravi pristojno mjesto za život u okviru evropske porodice“.⁴⁶

Zahvaljujući činjenici da je Bosna i Hercegovina država ortačkog kapitalizma, jasno je da njeni političari ne ispoljavaju empatiju za narod koji predstavljaju.

Iz istorije je poznato da je francuska kraljica Marija Antoaneta (1755-1793) izazvala bijes i očaj gladnog naroda uoči Velike francuske buržoaske revolucije, kada je okupljenoj siromašnoj i gladnoj sirotinji koja je vapila za korom hljeba licemjerno rekla: „Ako nemate hljeba, jedite kolače“!

Da je licemjerje imanentna komponenta diktatorske, agresivne, neodgovorne i manipulativne politike, pokazalo se i nakon vladavine francuske kraljice (koja je kasnije pogubljena), pa i u vremenu postdejtonske Bosne i Hercegovine.

Tako je, na primjer, jedna poslanica, nakon usvajanja akciza 2017. godine u Bosni i Hercegovini, upravo parafrazirajući Mariju Antoanetu, veoma grubo i licemjerno poručila siromašnom narodu da dodatno stegne kaiš. „Poznato je meni da kada dođe do poskupljenja goriva da će doći i do poskupljenja ostalih

⁴⁶ [https://www.rtvbn.com/3959498/bih-je-rezervat-bijede-i-kriminala- \(21.07.2019\)](https://www.rtvbn.com/3959498/bih-je-rezervat-bijede-i-kriminala- (21.07.2019)).

namirnica i usluga, ali šta se tu može. Ovo mi moramo usvojiti... To će nam donijeti nove investicije. Vi morate i u svojoj kući da se stisnete i uzmete sami od sebe da bi kasnije nešto dobili i imali. Moramo svi podnijeti određenu žrtvu i deo tereta. To je normalno i to treba da bude jasno svim građanima. Ovo se radi zbog njih. Bilo je takvih izmjena poreza i u prethodnom periodu i niko se nije bunio. Bilo je i poskupljenja goriva pa su ljudi sve izdržali, i sada će“. Kada se uzme u obzir činjenica da poslanica već nekoliko mandata sjedi u skupštinskim klupama, zarađujući ogroman novac, jasno je da ovakve izuzetno sramne, grube, neprimjerene i licemjerne izjave moraju izazvati gnjev, bijes i revolt kod naroda.⁴⁷

U društvu vlada kriza vrijednosti – osnovne ljudske i moralne vrijednosti su devastirane. Rat, konstantno loše socijalno stanje društva, odsustvo demokratije, autoritarnost režima etnonacionalnih grupa, veoma izražena politička bahatost, arogantnost i neodgovorni volontarizam, nerazvijenost civilnog društva, te potpuna dominacija partijsko-političker sfere nad svim područjima društva, doveli su do urušavanja sistema osnovnih vrijednosti, a time i do odlaska mlađih.

⁴⁷ <http://www.rtvbn.com/3889583/marija-antovaneta-nasegdoba> (16.12.2017).

Društvo je zapalo u veliku moralnu krizu i hipokriziju. Osjećaj za moralne i etičke vrijednosti, uvažavanje i empatiju, solidarnost, razumijevanje, toleranciju i altruizam su vrijednosti koje postepeno nestaju pod naletom neoliberalne borbe za profit i moć.

U društvu totalne anomije i neodgovornosti, ograničavanja slobode, rušenja socijalne pravde, prisutan je neodgovorni politički voluntarizam. Otuda nepotizam, klijentelizam, kronizam i drugi pojavnici korupcije, prevare, brojne afere i skandali, sudski procesi u kojima se nalaze političari i funkcionери које то ništa i ne zabrinjava niti plaši kako би били принуђени да промијене своја понашања.

Osvrćući se na situaciju u Bosni i Hercegovini, američki diplomata Hojt Brajan Ji, na konferenciji posvećenoj neriješenim pitanjima o BiH održanoj u Vašingtonu u organizaciji Međunarodnog republikanskog instituta, rekao je da su kleptokrate zarobili državu. „Bosna i Hercegovina je zarobljena država. Znamo da postoje kleptokrati koji vode zemlju i koji su glavne prepreke. Dakle, u osnovi postoje dva rješenja, analiza je lakša od samih rješenja, ali oba su poprilično jednostavna. Možete se pozabaviti načinima putem kojih kleptokrati zarobljavaju državu i drže je kao taoca ili možete uvjeriti kleptokrate da prestanu raditi ono što rade, a to podrazumijeva barem u prvom slučaju neki oblik ustavne reforme, postoje aspekti

ustavne reforme koji nisu toliko teški, ako iza njih postoji konsenzus ili barem dovoljno kritične mase kao podrške da se složi, naprimjer, da je neprihvatljivo da u Mostaru nije bilo izbora od 2008. godine. Kako je moguće da zemlja koja teži članstvu u EU, u srcu Evrope, građanima svog, mislim, petog grada po veličini uskraćuje pravo na glasanje. I to ne što je to tako komplikovan problem, nego zato što vođe političkih stranaka, a znamo ko su oni, namjerno ometaju rješenje. Postoje aspekti Dejtona ili političkog okvira koji se mogu promijeniti i trebaju promijeniti ako smo zaista ozbiljni u tome. Alternativa, u slučaju da ipak nije moguće postići konsenzus, bila bi barem da se složimo da se tim tipovima koji uskraćuju državu i njene građane od onoga što s pravom zaslužuju treba da se pozabavi na odgovarajući način“.⁴⁸

Britanski *The Economist* objavio je specijalni izvještaj o Zapadnom Balkanu u kojem se, sa veoma izraženom zabrinutošću, osvrće na probleme koje imaju Albanija, Bosna i Hercegovina, samoproglašeno Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija.

U izvještaju se region opisuje kao geopolitički rizičan i nebezbjedan, a da Bosna i Hercegovina prednjači u nekoliko stvari. Prema kriteriju *stanja demokratije* za 2017., Bosna i

⁴⁸ <http://www.rtvbn.com/3950343/kleptokrati-su-zarobili-zemlju> (29.04.2019).

Hercegovina je najniže rangirana zemlja regiona i nalazi se na 101 mjestu. Za Bosnu i Hercegovinu je karakteristično da njeni *lideri* vladaju od 1992. godine, a u okviru etničkih i političkih podjela. Takođe, *ekonomska situacija* u regionu tri decenije nakon početka tranzicije je izuzetno loša. U tom smislu se navodi da je BDP u Bosni i Hercegovini bio veći 1989. nego 2017. godine. U vremenu kada se govori o velikoj *depopulaciji* i *iseljavanju*, magazin *The Economist* navodi veoma porazne podatke. Pretpostavlja se da će Bosna i Hercegovina u naredne tri decenije, do 2050. godine, izgubiti oko pola miliona stanovnika. A, kada se govori o *uvozu* i *izvozu* i njihovom učešću u BDP-u, Bosna i Hercegovina je prije tri godine koristila tek 66% svojih izvoznih resursa. Decidno se ističe da su *anti-demokratski trendovi* u regionu ojačani odnosom Evropske unije u kojem je ojačan odnos sa pojedinim individualnim liderima što je za posljedicu imalo uvećanje uloge pojedinaca na uštrb reprezentativne demokratije, a u konačnom smislu se to ogleda u novom stanju - *stabilokratije*.

Može se govoriti o *stabilokratiji* u Bosni i Hercegovini kada je riječ o utemeljenju vlasti koja produkuje i razvija „stabilni“ sistem loše ekonomije i lošeg ekonomskog i socijalnog stanja, nezaposlenosti, siromaštva i bijede, kao i odlaska velikog broja ljudi. Opisu takvog stanja manje odgovara izraz stabilokratija i, ipak je više

primjerjeniji naziv ***remetilokratija***, kao oznaka za stanje u kojem su neodgovorne političke ologarhije „remetilački faktor“ izgradnje stabilnih društvenih odnosa i njegovih stabilnih ekonomskih, političkih i socijalnih stanja.

Analize stanja u Bosni i Hercegovini, pokazuju da je demokratija svake godine sve manje prisutna u ovoj državi. Trenutno nas samo malo dijeli od ***samovlade***, odnosno autokratskog režima.

Prema objavljenom indeksu demokratije u izvještaju se Bosna i Hercegovina nalazi na 101. mjestu od 167 zemalja i ima „***hibridni režim***“. Analiza je pokazala još jednu neslavnu činjenicu - da je ovdje prije pet, pa i deset godina bilo više demokratije. Naime od 2006. do 2013. BiH je bila u sredini. Od 2014. do 2017. pomjerila se jedno mjesto unazad i sada je samo jedna ocjena dijeli od grupe kojoj pripadaju države sa autoritarnim režimom. Termin „***hibridni režim***“ pojavio se devedesetih godina XX vijeka kada su mnoge zemlje započele svoju tranziciju ka demokratiji. Države koje nisu uspješno obavile tranziciju se nalaze negdje između demokratije i totalitarizma, nazvane su zemljama s hibridnim režimom i karakterišu ih značajne nepravilnosti u izbornim procesima, široko rasprostranjena korupcija, zavisno pravosuđe, slaba vladavina prava i slabo civilno društvo, te česti napadi i pritisci na novinare. U regionu nijedna zemlja nije rangirana

kao potpuna demokratija, ali su sve po pitanju demokratije ispred Bosne i Hercegovine.⁴⁹

U Bosni i Hercegovini je politika „svedena na nasilje i golu borbu za moć, bez svrhe i bez istinske politike, tako da je i 25 godina nakon Dejtona BiH još u predpolitičkom stanju“, smatra Nerzuk Ćurak. Kako se na prošlim opštlim izborima u BiH desila „velika krađa glasova u korist vladajućih“, te kako se ne može postići konsenzus da bi formirali organe vlasti, može se reći da BiH nema demokratiju, nego *liderokratiju*, koja uništava i politiku i društvo. „Imamo vladavinu ljudi, a ne zakona, a istorija je potvrdila da svako društvo u kojem ne vladaju zakoni, nego ljudi, mora propasti“, tvrdi Ćurak.⁵⁰

Svojevremeno je, a zapravo sagledavajući ekonomsko, političko i socijalno stanje Francuske svoga vremena, pisac Viktor Igo, rekao: „Riješite ta dva problema, ohrabrite bogataša i zaštitite siromaha, ukinite bijedu, ne dozvolite da jaki neopravdano eksploratišu slabog, zauzdajte nepravičnu zavist onoga koji je na putu prema onome koji je stigao, odredite matematički i bratski nadnicu prema radu, spojte besplatnu i obaveznu nastavu s jačanjem omladine i od nauke stvorite osnovu muškosti, razvijte umove

⁴⁹ <http://bigportal.ba/2019/02/05/godisnji-izvjestaj-organizacije-freedom-house-o-slobodi-u-svijetu-bosna-i-hercegovina-i-dalje-djelomicno-slobodna/> (6.2.2019)

⁵⁰ <http://www.rtvbn.com/3957433/imamo-vladavinu-ljudi-a-ne-zakona> (02.07.2019).

dok dajete posla rukama, budite u isti mah moćan narod i porodica srećnih ruku, demokratišite imovinu, ne time što ćete je ukinuti, nego time što ćete je toliko razmnožiti da će svaki građanin bez izuzetka postati sopstvenik, stvar lakša nego što se misli; jednom riječju, znajte proizvoditi bogatstvo i znajte ga rasporediti; i onda ćete imati i veličinu materijalnu i veličinu moralnu; i bićete dostojni da se zovete ...“ država.⁵¹

Ali, da li ovo mogu i žele učiniti partijsko-političke oligarhije, „etno-poglavice“ i „etno-bosovi“ u Bosni i Hercegovini?

Kada se uzme u obzir kakvo je sveukupno stanje u Bosni i Hercegovini, može li se reći, kako to neki decidno tvrde, da u Bosni i Hercegovini postoji *kakistokratija* (gr. *kakos* – loš; *kratos, kratein* – vladati), odnosno vladavina loših, najgorih, oblik vlasti u okviru koje najgore osobe zauzimaju poziciju političke i državne moći i vlasti?

Migracije

Tragajući za resursima neophodnim za život, ali i zbog drugih razloga, čovjek je od

⁵¹ V. Igo, *Jadnici*, Beograd, „Rad“, 1960, str. 229.

samih svojih početaka, bio i ostao biće migracija. „Kad god moraju živjeti u bijedi, neimaštini ili ratu, ljudi žele samo jedno: otići! Maknuti se iz tih neizdrživih okolnosti i otići na neko mirno mjesto na kojem mogu početi uspješno i dostojanstveno graditi novi život“.⁵²

Danas, u globalizacijskom svijetu, crta migratornosti još više dolazi do izražaja. Ono što bitno karakteriše savremenu globalizaciju upravo je – **mobilnost**.

Globalizacija je „po svojoj definiciji, proces jednostavnijeg (konačno i slobodnog) kretanja dobara, usluga, kapitala, tehnologije i ideja između različitih dijelova svijeta. Krajnji je cilj globalizacije svijet bez granica. No jedno je sredstvo proizvodnje – rad – manje mobilno od ostalih. Manje od 4 posto svjetskog stanovništva živi u državi u kojoj nije rođeno, dok je gotovo 40 posto globalnog finansijskog bogatstva u stranim rukama. Ovaj se aspekt globalizacije odnedavno počeo mijenjati – broj migranata i izbjeglica značajno je porastao“. Globalizacija „je omogućila lakše uočavanje te goleme nejednakosti, ali i sredstva za relativno jeftino kretanje između država. Budući da je razlika u dohocima između država iznimno velika, a njezino bi smanjenje – čak ako siromašne države

⁵² R. Riemen, *Vječiti povratak fašizma*, Zagreb, „TIM press“, 2015, str. 7.

ubuduće budu napredovale brže od bogatih – trajalo najmanje pet ili šest generacija, važno je razumjeti da migracijski pritisci na Europu neće prestati tako brzo. Trajat će, u manjoj ili većoj mjeri, barem čitavo stoljeće. Da ponovimo: migracije su ukotvljene u strukturnim elementima današnje svjetske ekonomije, odnosno u kombinaciji golemih razlika u prosječnim dohocima između država i fizički (ako ne i pravno) jednostavnim mogućnostima kretanja iz jedne države u drugu. Ako na migraciju gledamo kao na pojavu dugog trajanja, moći ćemo na bolji način formulirati održive javne politike koje će moći u isto vrijeme pomiriti globalizacijsku ideju svijeta bez granica sa strahovima stanovnika imigrantskih država“.⁵³

Globalizacija je jednima donijela, a i donosi, privilegije, mobilnost, bogatstvo, mogućnosti, moći i slobodu, a drugima nemogućnost mobilnosti, obespravljenost, bijedu i siromaštvo, bezizlaznost, nemoć i neslobodu.

Migracije nisu jednostavan i beskonfliktan proces; one dovode do velikih promjena kulturnog identiteta – promjena u jeziku, obrazovanju, porodicama, religiji, ali i do određenih odnosa i relacija domicilnog stanovništva prema migrantima.

⁵³ B. Milanović, *Dobitnici i gubitnici: kratka i osebujna povijest globalne nejednakosti*, Zagreb, „TIM press“, 2017, str. 11-12.

Ne govoreći o bezbjednosnim ili drugim aspektima vezanim za migracije stanovništva, već samo o psihološkim aspektima, može se reći da se, u želji da sačuvaju svoje identitete, kod migranata razvijaju anksioznost, regresija, napetosti i stresovi. Na drugoj strani, kod onih kod kojih migranti dolaze, mnogi se plaše da će im društveni, ekonomski, politički i kulturni sistem pretrptjeti štetu; postaju zabrinuti za sebe i društvo u kojem žive, tako da se kod nekih javljaju i neprijateljske i zlonamjerne pradrasude i osjećanja.⁵⁴

Migracije stvaraju različite i nimalo jednostavne probleme kako migrantima, tako i domicilnom stanovništvu.

Različiti su razlozi - a najčešće su ekonomskog, socijalnog i političkog karaktera – koji dovode do migracija ibjekstva iz Bosne i Hercegovine.

Prema podacima Svjetskog ekonomskog foruma za 2010-2011. Bosna i Hercegovina - u kojoj je stopa nezaposlenosti veća za četiri puta nego u Evropskoj Uniji - nalazi se na drugom mjestu po „odlivu mozgova“. Prema istraživanjima UNESCO-a, čak 79% istraživača iz oblasti inženjeringu, 81% magistara i 75% doktora nauka napustilo je BiH od 1995. godine.

⁵⁴ V. D. Volkan, *Imigranti i izbeglice: traume, dugotrajno žalovanje, predrasude i psihologija granice*, Beograd, „CLIO“, 2018, str. 122-123.

Na evropskim i američkim univerzitetima i vodećim svjetskim kompanijama radi na stotine profesora, istraživača i stručnjaka iz Bosne i Hercegovine. Svjetska banka ističe da 28,6% ljudi sa visokom stručnom spremom iz BiH živi van zemlje.⁵⁵

Odliv stanovništva iz BiH je stalni problem koji se posebno intenzivira posljednjih nekoliko godina kada je ovu zemlju napustilo oko 175.000 stanovnika. Sve je više i mlađih koji čekaju u redovima ispred ambasada i konzulata, čekajući dokumenta kojima bi otišli iz Bosne i Hercegovine u Sveti. Za njih je Bosna i Hercegovina prostor koji žele napustiti. Smatra se da je od završetka rata do 2013. godine Bosnu i Hercegovinu napustilo oko 150.000 mlađih. U 2015. i 2016. godini iz Bosne i Hercegovine je otišlo oko 80.000 ljudi, pretežno mlađih. Njihov odlazak ne predstavlja onu vrstu migracije karakterističnih za neke druge zemlje, a koje se odnose zbog potrebe za obrazovanjem, pa da se nakon toga vrate. Naprotiv, riječ je o mlađima koji odlaze i nikako ne žele da se vrate. Ali, sada i kompletne porodice odlaze i napuštaju Bosnu i Hercegovinu, a problem vlasti je da se ovome ne pridaje nikakvu pažnju.

⁵⁵ Cf. B. Kovačević, D. Vejnović, R. Latinčić i dr., *Nezaposlenost i neizvjesnost...* Banja Luka, „Klub intelektualaca 123“, 2015, str. 79-81.

Za pet godina BiH je napustilo više od 173.011 ljudi ili 48.932 porodice, a tokom posljednje 23 godine državljanstva BiH se odreklo 73.478 građana. U 2018. godini BiH je napustila 20.943 lica, 2017. godine 35.634, 2016. godine 34.544, 2015. godine 29.805 lica, 2014. godine 28.042, a 2013. godine 24.043 lica. Iz BiH državljanstva ispisano je 73.478 osoba, a u tu svrhu naplaćeno je 40.000.000 KM takse.⁵⁶

Diskurs o masovnim odlascima državljana Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju potvrđuju podaci Eurostata o prvostečenim boravišnim dozvolama državljana BiH u članicama EU.

Prema Eurostatu, u 2018. godini 53.520 državljana BiH prvi put je dobilo boravišnu dozvolu u nekoj od zemalja članica EU. Najveći broj boravišnih dozvola bh. državljanima izdala je Njemačka (16.523), zatim Slovenija (15.714), Hrvatska (12.996). Veliki broj dozvola dale su i zemlje poput Italije (976), Češke (513), Francuske (337) i Belgije (171). Pored ovih zemalja bh. državljeni dobili su boravišne dozvole i u Bugarskoj, Danskoj, Estoniji, Irskoj, Grčkoj, Španiji i Kipru. Broj prvih boravišnih dozvola za državljane BiH u konstantnom je porastu.⁵⁷

⁵⁶ <http://www.rtvbn.com/3942393/iz-bih-otislo-oko-49000-porodica> (26.02.2019).

⁵⁷ <http://www.rtvbn.com/3962138/eurostat-potvrdio-podatke-o-odlasku-drzavljana-bih-> (12.08.2019).

Najveći broj novoupisanih državljana Austrije u 2018. godini upravo dolazi iz Bosne i Hercegovine. Prema podacima austrijskog zavoda za statistiku, u austrijsko državljanstvo 2018. godine su upisana 1.033 državljana BiH. U prvom polugodištu 2019. godine je najviše austrijskih državljanstava dodijeljeno državljanima BiH - 5.349.

I dok raste broj onih koji odavde doslovno bježe u potrazi za boljim životom, sve ih više donosi odluku i da se ovdje definitivno više neće vraćati, osim možda kao turisti. Tako sve više pojedinaca, ali i kompletnih porodica, traži ispis iz registra državljana kako bi postali Nijemci, Austrijanci, Slovenci...

Kao stvarne razloge najčešće navode pravo na posjedovanje nekretnina, olakšano putovanje, olakšano studiranje u inostranstvu, radno-pravni status i slično. Najčešće se odricanje vršilo radi sticanja državljanstva SR Njemačke, Austrije, Slovenije, Norveške, Danske, Češke, Crne Gore, Hrvatske i Srbije. Danska je u međuvremenu donijela novi zakon po kojem ne traži odricanje, a sporazum o dvojnom državljanstvu BiH ima sa Švedskom, Srbijom i Hrvatskom.

U 2018. godini se državljanstva BiH odreklo 4.430 građana, čime se u budžet institucija BiH slilo oko tri miliona KM. U protekle 22 godine državljanstva BiH odreklo se oko 80.000 ljudi. Taj odlazak svojih građana

država BiH je naplatila. Procjene pokazuju da je do kraja aprila 2019. godine, po osnovu taksi za ispis iz državljanstva, BiH inkasirala najmanje 50 miliona maraka.

Da će država dobro zaraditi od odlaska pokazuje i to što se od početka 2019. godine do 17. jula državljanstva BiH odrekla 2.081 osoba. Očekuje se da će ove godine prihodi od odricanja državljanstva biti za oko 13% veći nego što su se predviđala za 2018. godinu.

Na taj način, država zarađuje čak i na odlasku građana jer državnoj administraciji plaća takse za odlazak. Demografi kažu da je licemjerno to što država naplaćuje čak i odricanje od državljanstva bez pokušaja da im obezbijedi bolje uslove da ostanu. U Bosni i Hercegovini je i u 2019. godini nastavljeno osipanje radne snage. Samo u prvih šest mjeseci 2019. godine Bosna i Hercegovina je ostala bez 1.758 državnjana, od kojih je 690 mlađih od 30 godina.

Prije odlaska ljudi pojedinačno, a i sa porodicama, rasprodaju sve što ovdje imaju, i odlaze u inostranstvo. To je više nego jasan pokazatelj da građani Srpske i BiH odlaze u jednom pravcu, odnosno da ne namjeravaju da se ikad vrate na ove prostore. Prva posljedica pomenutog trenda je smanjivanje broja stanovnika, ali i nedostatak radne snage. Mnogi se prostori prazne, odnosno na njima uglavnom ostaju stariji ljudi, tako da više nećemo moći da ih revitalizujemo. Ekonomisti upozoravaju na

brojne posljedice velikog odlaska našeg stanovništva u Evropu. Zbog nedostatka radne snage, domaće firme ne mogu da proizvedu potrebne količine proizvoda ili da daju očekivani obim usluga. To sobom nosi smanjenje naplate poreza, lošije punjenje fondova, smanjenje potrošnje, smanjenje prihoda od direktnih i indirektnih poreza. Zbog negativnog prirodnog priraštaja i migracija, doći će do smanjenja radne snage i ljudskog kapitala u zemlji.

Iako je Bosna i Hercegovina po nezaposlenosti na vrhu u Evropi, međutim, broj radno sposobnog stanovništva se rapidno smanjuje, jer mnogi, nezadovoljni uslovima rada, napuštaju BiH i odlaze u inostranstvo. Zanimljivo je, međutim, da se građani rijetko odlučuju na proteste i druge vidove borbe za bolji životni standard. Obespravljeni su i ubijedeni da se demokratija, uglavnom, svodi na izbore, dok na tim istim izborima mnogi nisu u situaciji da slobodno izraze svoj politički stav. U svim navedenim razlozima se i krije razlog zbog kojeg mnogi odustaju od bilo kog vida borbe, a tu energiju radije preusmjeravaju u pronašak načina da zauvijek napuste ove prostore.

Veoma katastrofalno demografsko stanje, male plate, nedostatak posla, siromaštvo i bijeda, nedostojan životni standard, uništena privreda, nepravda, partokratija, odlazak mlađih - sve su to značajni problemi s kojima se godinama suočava Bosna i Hercegovina.

Istraživanja u Republici Srpskoj pokazuju da stručnjaci uglavnom odlaze zbog plata koje su u inostranstvu nekoliko puta veće nego u Republici Srpskoj, zatim zbog nemogućnosti zaposlenja, ne rješavanja stambenog pitanja, nesigurnog i nebezbjednog života, nedostatka vladavine prava i pravne države, osjećaja lične, porodične i društvene besperspektivnosti, itd.

Brojni su razlozi odlaska. Vanjski činioci koji privlače ljude da se usele u određenu zemlju su tzv. *pull* faktori, a unutrašnji koji ih podstiču da odu nazivaju se *push* faktori.

Uzroke migriranja mlađih može se odrediti kao potisne razloge zbog kojih pojedinci napuštaju zemlju (*pushfactors*) i privlačne razloge zbog kojih pojedinci odabiru neku drugu, konkretnu zemlju (*pullfactors*).

Potisni razlozi su :

- loš politički ambijent
- strah zaposlenih od mogućeg gubitka posla
- niske plate
- mobing na radnom mjestu
- nezaposlenost
- loš socijalni status
- loše ekonomске prilike u matičnoj zemlji
- nestabilna politička situacija
- bahatost, primitivizam i beskrupuloznost političara

- korupcija
- organizovani kriminal
- diskriminacija
- neslaganje sa dominantnim vrijednostima zajednice
- nepovoljni uslovi ličnog razvoja
- visoki porezi
- stanje u BiH...

S druge strane, posmatrano, postoje i privlačni razlozi migriranja. Oni se odnose na:

- bolje životne uslove
- veći kvalitet života
- bolje zdravstvene uslove
- bolje ekonomске prilike u zemlji imigracije
- povoljnije prilike za profesionalno napredovanje
- bolje mogućnosti za školovanje djece
- bolje poslovne prilike
- bolju mogućnost zapošljavanja
- veće zarade
- sigurnost radnog mjesta i osiguranja
- stabilniju životnu situaciju
- povoljniju prirodnu klimu
- bolje ekološke uslove života
- veće mogućnosti za rekreativni život

- veće mogućnosti za svestranije korištenje slobodnog vremena
- bogatiji kulturni život...

Veoma podsticajni motivi za odlazak odnose se na besperspektivnost i nemogućnost naučnog usavršavanja, loše ekonomске uslove, lošu ekonomsku situaciju, lošu efikasnost korišćenja talenata, lošu državnu upravu, političku nestabilnost, onemogućen pristup finansijama i neefikasnost državne administracije, korumpiranu, etabliranu oligarhijsku strukturu. Tamo gde se kriterijum za napredovanje odnosi na poslušnost, lojalnost političkoj partiji i posjedovanju partiskske knjižice, a ne na stručnosti, bjekstvo iz Bosne i Hercegovine i migracije prema svijetu su sasvim razumljive pojave. Ostanak u BiH ljudi doživljavaju kao ostanak u prostorima koji nemaju budućnost.

Prema istraživanjima Saveza sindikata Republike Srpske, radnici odlaze prije svega zbog niskih plata. Istiće se da bi 86% radnika u Republici Srpskoj napustilo svoje radno mjesto zbog niske plate. Gotovo dvije trećine radnika ne može da pređe iznos prosječne plate od 911 maraka, koliko je izračunata u junu 2019. godine, a ogroman broj radi za minimalnu platu od 450 maraka. Profit poslodavaca je rastao za 11% a plate radnika 3%.⁵⁸

⁵⁸ <http://www.rtvbn.com/3963764/radnici-odlaze-iz-srpske-zbog-niskih-plata> (26.08.2019).

Specifičan oblik migracija se odnosi na odlazak visokoobrazovnih stručnjaka, naučnika i intelektualaca iz neke zemlje, i naziva se „*odlivom mozgova*“ (engl. *brain drain*). Pod pojmom *odlica mozgova* se podrazumijeva pojava odlaska mlađih i starijih stručnjaka, studenata, naučnika, istraživača, inženjera, kulturnih radnika i drugih visokokvalifikovanih. Ovaj termin se upotrebljava i za migracije studenata, stručnjaka i naučnika iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje; termin se koristi i za pojavu da studenti iz siromašnih zemalja ostaju u razvijenim zemljama.

Rezultati najnovije Studije o mladima u BiH, pokazali su da većina mlađih, njih skoro 62%, žele napustiti zemlju. Ako se to uporedi sa nalazima ranije Studije o mladima, čak 12,6% više mlađih žele otići iz zemlje nego što je to bio slučaj prije tri godine.⁵⁹

Prema zvaničnim rezultatima Popisa stanovništva 2013. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 3,5 miliona stanovnika.⁶⁰

U 2018. godini BiH je imala ukupno 2,7 miliona stanovnika.

Prema najnovijem izvještaju UN-a, za pedeset godina BiH će imati preko milion stanovnika manje, te se predviđa da će tada u njoj živjeti oko 2.231.000 ljudi. U 2020. godini će u

⁵⁹ <http://www.rtvbn.com/3950351/sve-vise-mladih-napusta-zemlju> (30.04.2019):

⁶⁰ <http://www.rtvbn.com/3963800/podaci-u-bih-za-pet-godina-milion-stanovnika-manje> (27.08.2019).

BiH živjeti 3,28 miliona, dok će se do 2070. taj broj smanjiti na 2,31 milion ljudi. Zabrinjava podatak da će u BiH za 30 godina živjeti 596.000 ljudi manje. A, alarmantan je podatak da će se u razmaku od svakih pet godina broj stanovnika sve više smanjivati. Broj stanovnika u BiH od 2020. do 2025. godine smanjiće se za čak 69.000, od 2025. do 2030. godine za 85.000, dok će 2025. godine ovdje živjeti 3.212.000 ljudi, a predviđa se da će 2030. BiH imati 3.127.000 stanovnika. Takođe, predviđa se da će u BiH do 2100. godine preostati svega 1.641.000 stanovnika. Prostor BiH je zahvaćen snažnim procesom intenzivne depopulacije, koja je posljedica negativnog prirodnog priraštaja, a utiče i na proces negativnog migracionog salda, gdje iz dana u dan gubi stanovništvo. Od svih zemalja Zapadnog Balkana, za Bosnu i Hercegovinu se predviđa ubjedljivo najgori scenarij.⁶¹

Do 2022. godine će Republika Srpska imati oko 35.000 manje stanovnika do 15 godina, prije svega zbog negativnog prirodnog priraštaja i migracija.

Odliv stanovništva iz Bosne i Hercegovine stalan je problem, koji se posebno intenzivirao posljednjih nekoliko godina. Ljudi odlaze bez namjere da se vrate. „Nije važno šta ćemo raditi i gdje idemo, bitno je samo da

⁶¹ <http://bigradio.bigportal.ba/2019/07/06/bih-ce-za-50-godina-izgubiti-milion-stanovnika/> (06.07.2019).

napustimo zemlju“, kažu oni koji u redovima čekaju vizu.

Društveno-ekonomsko, kulturno i političko stanje je slično i u drugim državama na Balkanu. Za ilustraciju ćemo navesti opis lošeg stanja u Hrvatskoj. Prema mišljenju jednog autora, u Hrvatskoj dolazi do snažnog izražaja „nemogućnost da se poštenim radom podmire osnovne potrebe, korupcija na svim razinama, organizirani kriminal jasno vidljiv i najpovršnjim promatračima, čitav aktualan društveni poredak nastao i opstao na kriminalu, nezasluženo privilegirane skupine i kaste, desetljetna negativna selekcija, pravna nesigurnost i autocenzura (gotovo već urođena), besramni nepotizam i crony (rođački) kapitalizam, rigorozno oporezivanje najsiromašnjeg sloja, bezumni ovršni zakon i blokade, diskriminacija po raznim osnovama, brutalno kršenje radničkih prava i radnog zakonodavstva, otvoreno kršenje ustava i nejednakost. Duboko usađen osjećaj građana drugog reda. A sve pod kontrolom i u režiji političke bulumente sačinjene od pretežno priprostih, neobrazovanih ili nedovoljno obrazovanih, beskrupuloznih lica maskiranih u tobožnju brigu za nacionalnu opstojnost i identitet. U trijumviratu privilegiranih na osovini države, vojske i Crkve, stvorena je monstruozno slijepljena platforma vladanja s trajno devastirajućim posljedicama. Sa svim pripadajućim podskupinama i rukavcima, ova

nedodirljiva, povlaštena manjina kontinuirano uništava svaki razuman pokušaj uspostave razumnog, građanskog i sekularnog društva, uz, dakako, teške posljedice. Jedna od njih, možda i najteža, jest demografski slom. Demografski problem je problem teške truleži čitavog sustava. Dakle, nisu samo temeljni egzistencijalni razlozi uzrok masovnog odlaska. Nisu čak ni presudni. Razlozi su više emotivne nego materijalističke prirode. Ono što svim ostalim državama u regiji – u najvećoj mjeri nedostaje jest nada. Beznađe unatoč solidnim potencijalima – glavni je razlog masovnog iseljavanja. Kao što je glumac Petar Božović svojevremeno objasnio u nekoliko divnih rečenica: 'Nije najvažnija ekomska kriza, navikli smo mi da živimo i sa sto dinara i sa sto hiljada, i sa suvim hlebom i mašću, znali smo i stići i uteći, i na strašnom mjestu postojati, ali su naš duhovni razvoj i moral danas u katastrofalnom stanju. Živimo od danas do sutra, kako žive beskućne porodice, a ne država koja pledira na ozbiljnost, porušili smo sve sisteme vrednosti, gotovo нико se ničega ne stidi. Stid je nestao kao karakteristika i vrednost čoveka. A ima li ičega strašnijeg od ljudi koji zarad ličnog interesa mogu sve da urade i da ih nije sramota? Nećemo mi ostati gladni, baš bi me bilo briga da ponovo jedem mast i hleba, ali želim da imam čemu da se nadam, da budem čovek od duha'. Sve dok bahati politikanti uživaju u nezasluženim privilegijama, dok `osloboditelji` revno i masno

naplaćuju svoju 'dragovoljnu borbu', dok je kriminal vidljiv i sa Mjeseca pod zaštitničkim plaštom korumpiranog pravosuđa, sve dok se osnivaju vijeća i povjerenstva za štošta i koješta, dok se odvija životarenje u prošlosti, a ne život u sadašnjosti - neće nam pomoći ni deset nacionalnih demografskih strategija, a kamoli neke bezvezne socijalne mjere. Dokle god će biti tako moći čemo samo bespomoćno promatrati kako se država prazni i kako se na kuće stavljaju natpisi `prodaje se`⁶².

Da nismo naveli da se prethodni opis stanja odnosi na Hrvatsku, potpuno bismo bili ubijedeni da je riječ o analizi društvenog stanja u Bosni i Hercegovini.

Mladi masovno napuštaju prostore Bosne i Hercegovine. Oni odlaze zbog siromaštva, nezaposlenosti, ekonomске krize, političke nestabilnosti u zemlji, lične nesigurnosti, gubitka dostojanstva, nemogućnosti da sebi obezbijede odgovarajuće stambene i civilizacijske uslove života, itd. Međutim, mladi su nosioci ekonomije, novih ideja i znanja, oslonac pomaka i razvoja. S obzirom na njihov sve veći odlazak, posljedice će se odraziti na područjima ekonomije, obrazovnog sistema, zdravstva, sporta, kulture...

⁶² D. Skok, *Mladi ne odlaze samo zbog ekonomije, već bahatosti i primitivizma političara*; Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mladi-ne-odlaze-samo-zbog-ekonomije-vec-bahatosti-i-primitivizma-politicara> (15.03.2018).

*

*

*

*

Kada se u obzir uzmu činjenice, podaci, analiza i opis stanja u Bosni i Hercegovini, onda se sa sigurnošću može govoriti o veoma teškom ekonomskom, političkom i socijalnom stanju u kojem se nalazi.

Prije svega, u toku rata je uništena privredna infrastruktura, zatim je pod pritiskom Međunarodnog monetarnog fonda, a uz saglasnost domaćih kompradorskih i kleptokratskih političkih elita, došlo do tajkunske pljačkaške privatizacije i otpuštanja radnika. Brojne administrativne i partijsko-političke prepreke su usporile neophodne reforme, a veoma konfliktna politička situacija je još više doprinijela pogoršanju ekonomske i proizvodne situacije u Bosni i Hercegovini. Mnoga preduzeća i firme su u nezavidnoj poziciji, računi im se

blokiraju, i prestaju sa radom. Sve to za posljedicu ima povećanje stope nezaposlenosti i siromaštva, pada životnog standarda, te razvijanja osjećanja besperspektivnosti života u Bosni i Hercegovini pa, prema tome, i migracija prema svijetu, tj. „odlasku u svijet“. Osobe sa smanjenom ili gotovo nikakvom „životnom sansom“ odlučuju se za odlazak ibjekstvo iz Bosne i Hercegovine...

LITERATURA

1. *Aspekti globalizacije*, (Priredili: Vladimir Pavićević, Vladimir Petrović, Ivana Pantelić, Milan Sitarski, Goran Milovanović), Beograd, „Beogradska otvorena škola: Dosije“, 2003.
2. Bagvati J., *U odbranu globalizacije*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2008.
3. Balj B., *Neoliberalizam – redukovana praktična filosofija*, Zrenjanin, „IP Beograd“, 2013.
4. Baranašić-Horvat V, *Ortački, rodački ili kumovski kapitalizam*; Dostupno na: <http://www.mnovine.hr/kolumna/vesna-baranasic-horvat/ortacki-rodacki-ili-kumovski-kapitalizam/>
5. Bauman Z., *Čemu sociologija?* Zagreb, „TIM press“, 2015.
6. Bauman S., *Bogati i ostali*, Peščanik. Net, 31.01.2013; Dostupno na: <http://pescanik.net/bogati-i-ostali/>
7. Bauman Z., *Fluidni život*, Novi Sad, „Mediterran Publishing“, 2009.
8. Bauman Z., *Globalization: The Human Consequences*, Cambridge, „Polity Press“, 1998.
9. Bauman Z., *Postmoderna etika*, Zagreb, „AGM“, 2009.
10. Beck U., *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Zagreb, „Školska knjiga“, 2004.

11. Beck U., *Što je globalizacija*, Zagreb,
„Vizura - Biblioteka Novi Poredak“, 2003.
12. Bek U., *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, Beograd, „Filip Višnjić“, 2001.
13. Bek U., *Svetsko rizično društvo (u potrazi za izgubljenom sigurnošću)*, Novi Sad,
„Akademска knjiga“, 2011.
14. Berč K. i Mihnenko V., *Uspon i pad neoliberalizma – kraj jednog ekonomskog poretk?* Beograd, „Zavod za udžbenike“, 2012.
15. Chomsky N., *Plutonomija i prekarijat*; Dostupno na:
<http://arhiva.nacional.hr/clanak/129748/plutonomija-i-prekarijat>
16. Chossudovsky M., *Globalizacija bijede i novi svjetski poredak*, Zagreb,
„Prometej“, 2008.
17. Čomski N., *Intervencije*, Novi Sad,
„Rubikon“, 2008.
18. Čomski N., *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*, Novi Sad, „Akademска knjiga“, 2017.
19. Čomski N., *Svetski poredak: stari i novi*, Beograd, 1998.
20. Čomski N., *Šta to (u stvari) hoće Amerika*, Beograd, „Institut za političke studije“, 1999.

21. Dušanić B. J., *Neoliberalizam: rasprave u Akademiji ekonomskih nauka*, Beograd, „Catena mundi“, 2015.
22. Đorđević I., *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*, Beograd, „Univerzitet, Fakultet bezbednosti – Službeni glasnik“, 2007.
23. Engdahl, F. W, *Stoljeće rata: anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, Zagreb, „AGM“, 2003.
24. Eriksen H. T, *Paranoja globalizacije (Islam i svijet poslije 11 septembra)*, Sarajevo, „Sejtarija“, 2002.
25. Ferguson N., *Velika degeneracija: kako se institucije raspadaju i ekonomije umiru*, Beograd, „Plato“, 2016.
26. Gidens E., *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd, „Stubovi kulture“, 2005.
27. Gidens E., *Posledice modernosti*, Beograd, „Filip Višnjić“, 1998.
28. Gidens E., *Sociologija*, Beograd, „Ekonomski fakultet“, 2005.
29. *Globalizacija – argumenti protiv*, (Priredili Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd, „CLIO“, 2003.
30. *Globalizacija i desuverenizacija*, Zbornik (Ur. V. Vuletić, J. Ćirić, U. Šuvaković), Beograd, „Srpsko sociološko društvo – Beograd“ - „Institut za uporedno pravo – Beograd“, Kosovska Mitrovica,

„Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini - Kosovska Mitrovica“, 2013.

31. *Globalizacija i glokalizacija: medunarodni tematski zbornik* (Uredili i priredili Uroš Šuvaković, Olivera Marković-Savić), Kosovska Mitrovica, „Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini“, Beograd, „Srpsko sociološko društvo – Institut za političke studije“, Kosovska Mitrovica, 2017.
32. *Globalizacija i savremenost*, Zbornik radova (Priredio: Braco Kovačević), Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonombska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja“, 2014.
33. *Globalizacija – mit ili stvarnost*, (Priredio Vladimir Vuletić), Beograd, „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, 2003.
34. *Globalizacija* (Priredio: A. Milardović), Osijek-Zagreb-Split, „Pan liber“, 1999.
35. Hantington S., *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretku*, Podgorica, “CID”, 1998.
36. Haralambos M., Holborn M., *Sociologija: teme i perspektive*, Zagreb, „Golden marketing“, 2002.
37. Harvi D., *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad, „Mediterran Publishing“, 2012.

38. Haverić T., *Ethnos i demokratija: slučaj Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, „Fondacija Centar za javno pravo“, 2016.
39. Hobsbaum E., *Globalizacija, demokratija i totalitarizam*, Beograd, „Arhipelag“, 2008.
40. Igo V., *Jadnici*, Beograd, „Rad“, 1960.
41. Klein N., *Doktrina šoka (uspon kapitalizma katastrofe)*, Zagreb, „Grafički Zavod Hrvatske“, 2008.
42. Klein N., *Ograde i prozori: dopisi s linija fronte spora o globalizaciji*, Zagreb, „V. B. Z.“ 2003.
43. Kovačević B., *Devijacije i anomija*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2015.
44. Kovačević B., *Država i desuverenizacija*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2016.
Dostupno na: <http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Knjiga.Drzava.i.desuverenizacija.Braco.Kovacevic.pdf>
45. Kovačević B., Kovačević I., *Globalne nejednakosti i bezbjednosne prijetnje*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска,

- socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja“, 2016. Dostupno na: <http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Knjiga.Globalne.nej.ednakosti.i.bezbjednosne.prijetnje.Braco.Irina.Kovacevic.pdf>
46. Kovačević B., Kovačević I., *Sociology of Global Risk Society*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2017. Dostupno na: <http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Book.Sociology.of.global.risk.society.Braco.Irina.Kovacevic.c.pdf>
47. Kovačević B., *Neoliberalna hegemonija*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja“, 2019. Dostupno na: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Neoliberalna.hegemonija.Braco.Kovacevic.pdf>
48. Kovačević B., Petrović J., *Siromaštvo i migracije: (bosanskohercegovačka perspektiva)*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2018. Dostupno na:

<https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Siromastvo.i.migracije.Braco.Kovacevic.i.Jagoda.Petrovic.pdf>

49. Kovačević B., *Serbs in the New World Order*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomski, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2017. Dostupno na: <http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Serbs.in.the.new.world.order.2017.Braco.Kovacevic.pdf>
50. Kovačević B., Vejnović D., Latinčić R., i dr., *Nezaposlenost i neizvjesnost...* Banja Luka, „Klub intelektualaca 123“, 2015.
51. Kovačević B., *Zarobljena država*, Banja Luka, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomski, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, 2018. Dostupno na: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Zarobljena.drzava.Braco.Kovacevic.Banjaluka.2018.pdf>
52. Kukić S., *Posljednji poziv u pomoć*, Sarajevo, Kult-B, 2018.
53. Kukić S., *Sociologija: teorija društvene strukture*, Sarajevo, „Sarajevo Publishing“, 2004.
54. Kuper, Adam, Kuper Džesika (Prir.), *Enciklopedija društvenih nauka*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2009.

55. Lape M. F., Kolins Dž., Roset P., *Dvanaest mitova o gladi u svetu*, Beograd, „CLIO“, 2005.
56. Lisičkin A. V., Šeljepin A. L., *Globalna imperija zla: nova geopolitička raspodela snaga*, Banja Luka, „Udruženje sociologa“, Beograd, „Validus“, 2014.
57. Matić M., *Liberalizam, populizam, demokratija*, Beograd, „Institut za političke studije – Službeni glasnik“, 2002.
58. Miladinović M., *Radnici na lizing: privremeno zaposleni, dugotrajno oštećeni*; Dostupno na: <http://bif.rs/2018/11/radnici-na-lizing-privremeno-zaposleni-dugotrajno-osteceni/>
59. Milanović B., *Dobitnici i gubitnici: kratka i osebujna povijest globalne nejednakosti*, Zagreb, „TIM press“, 2017.
60. Milanović B., *Dva lica globalizacije*, Beograd, „Arhipelag“, 2007.
61. Milosavljević M., *Devijacije i društvo*, Beograd, „Draganić“, 2003.
62. Milosavljević M., *Socijalna patologija kao tragični vid ljudske egzistencije*, Banja Luka, „Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet“, 2009.
63. Milošević Z., *Imperijalno razaranje država*, Beograd, „Institut za političke studije“, 2012.

64. Milutinović V., *Neoliberalna bajka: kritika neoliberalne ideologije*, Beograd, „Dosije studio“, 2014.
65. Mišić M., *Zbogom proletarijatu, stigao je prekariat*; Dostupno na:
<http://www.politika.rs/sr/clanak/354099/Zbogom-proletarijatu-stigao-je-prekariat>
66. *Na ivici – Živeti sa globalnim kapitalizmom* (Priredili Entoni Gidens i Vil Haton), Beograd, „Plato“, 2003.
67. Nedović S., *Država blagostanja*, Beograd, „Izdavačka agencija ‘Draganić’“, 1995.
68. Neš K., *Savremena politička sociologija: globalizacija, politika i moć*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2006.
69. Pečujlić M., *Globalizacija: dva lika sveta*, Beograd, „Gutenbergova galaksija“, 2002.
70. Piketi T., *Ekonomija nejednakosti*, Beograd, „Karpos“, 2018.
71. Plevnik J., *Cijena novog poretkaa: svjetski izazovi nacionalnim interesima*, Zagreb, „Golden marketing – Tehnička knjiga“, 2009.
72. Pokrajac S., *Tehnologija, tranzicija i globalizacija*, Beograd, 2002.
73. Sekulić T., *Od razorenog ka otvorenom društvu*, Sarajevo, „Rabic“, 2014.
74. Radermacher J. F., *Ravnoteža ili razaranje (Eko-socijalno-tržišno gospodarstvo kao ključ svjetskog*

- održivog razvoja), Zagreb, „Intercon – Nakladni zavod Globus“, 2003.*
75. Randers J., *2052: Globalna prognoza za sljedećih četrdeset godina*, Zagreb, „Mate“, 2014.
76. Reinert S. E., *Globalna ekonomija: kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Beograd, „Čigoja štampa“, 2006.
77. Repstad P., *Šta je sociologija*, Fojnica, 2014.
78. Ricer Dž., *Savremena sociološka teorija i njeni klasični korenji*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2009.
79. Riemen R., *Vječiti povratak fašizma*, Zagreb, „TIM press“, 2015.
80. **Rizici globalnih katastrofa** (Priredili Nik Bostrom, Milan M. Ćirković), Smederevo, „Heliks“, 2012.
81. **Rizici i bezbjednosne prijetnje**, Zbornik radova (Priredio Braco Kovačević), Banja Luka, 2015.
82. **Rizici i eko-bezbednost u postmodernom ambijentu**, Zbornik radova, Novi Pazar, „Državni univerzitet u Novom Pazaru“, 2010.
83. Rodrik D., *Paradoks globalizacije: zašto svetsko tržište, država i demokratija ne idu zajedno*, Beograd, „JP Službeni glasnik“, 2013.

84. *Siromaštvo i globalna bezbjednost*, Zbornik (Ur. Braco Kovačević), Banja Luka, 2012.
85. Skok D., *Mladi ne odlaze samo zbog ekonomije, već bahatosti i primitivizma političara*; <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mladi-ne-odlaze-samo-zbog-ekonomije-vec-bahatosti-i-primitivizma-politicara>
86. Sol, R. Dž., *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Beograd, „Arhipelag“, 2011.
87. Standing G., *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*, London, New York, “Bloomsbury Academic”, 2014.
88. Standing G., *The Precariat. The New Dangerous Class*, London, New York, “Bloomsbury Academic”, 2011.
89. Steger, B. M., *Globalizacija*, Sarajevo, „Šahinpašić“, 2005.
90. Stiglic E. Dž., *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd, 2002.
91. Stiglitz E. J., *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Zagreb, „Algoritam“, 2004.
92. Stiglitz E. J., *Uspjeh globalizacije: Novi koraci do pravednoga svijeta*, Zagreb, „Algoritam“, 2009.
93. Šolte A. J., *Globalizacija: kritički uvod*, Podgorica, „CID“, 2009.
94. Štiglic Dž., *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd, 2004.

95. Vidojević Z., *Kuda vodi globalizacija*, Beograd, „IP ‘Filip Višnjić’ - Institut društvenih nauka“, 2005.
96. Valter F., *Katastrofe: jedna kulturna istorija od XVI do XXI veka*, Novi Sad, „Akademска knjiga“, 2012.
97. Vlaisavljević U., *Etnopolitika i građanstvo*, Mostar, „Udruga građana ‘Dijalog’“, 2013.
98. Volkan D. V., *Imigranti i izbeglice: traume, dugotrajno žalovanje, predrasude i psihologija granice*, Beograd, „CLIO“, 2018.

BRACO KOVAČEVIĆ
BJEKSTVO IZ BOSNE I HERCEGOVINE

Štampa:
MARKOS, Banja Luka

Za štampariju:
Igor Jakovljević

Tehnička priprema:
Danijel Jović

Tiraž:
200

СИР - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

323(497.6):316.324 "1995/2018"

КОВАЧЕВИЋ, Брацо, 1952-

Bjekstvo iz Bosne i Hercegovine / Braco Kovačević. - Banja Luka : Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, socioološka i kriminološka istraživanja, 2020 (Banja Luka : Markos). - 124 str. ; 23 cm

Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 111-124.

ISBN 978-99976-22-51-8

COBISS.RS-ID 8479000

ISBN 978-99976-22-51-8

A standard one-dimensional barcode representing the ISBN number 978-99976-22-51-8.

9 789997 622518